

Kazio Škirpos Lietuvos valstybingumo galimybių koncepcija ir jos palyginimas su Josifo Tiso valdyta Slovakija Antrojo pasaulinio karo metais – tarp realių ir nerealių alternatyvų

Simonas Jazavita

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, V. Putvinskio g. 23, Kaunas
el. p. simonaszazavita@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje remiantis Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) lyderio Kazio Škirpos dokumentais ir susirašinėjimu analizuojama jo pozicija dėl Lietuvos galimybės Antrojo pasaulinio karo metu užimti panašią padėtį, kokią tuo metu užėmė Slovakijos valstybė. LAF architektas K. Škirpa vylėsi, kad Slovakijos padėtis būtų mažesnė blogybė nei SSRS okupacija, ir galėjo padėti išlaikyti bent dalinę nepriklausomybę. Vis dėlto, jei Vokietija būtų pripažinusi Lietuvos valstybingumą 1941 m., ko taip atkakliai siekė K. Škirpa, Lietuvos padėtis būtų buvusi panaši į Slovakijos. Taigi Lietuva būtų kariavusi Trečiojo reicho pusėje ir laikoma jo sąjungininke. Vis dėlto „Naujosios Europos“ koncepcija, kurioje karo nebus, o visos tautos gyvens taikiai ir turtingai, kuria taip tikėjo K. Škirpa, buvo Vokietijos propagandinis išradimas – jei jis būtų realiai pritaikytas, būtų įteisintas Vokietijos dominavimas Europoje.

Esminiai žodžiai: Kazys Škirpa, LAF, Slovakija, nacistinė Vokietija, Antrasis pasaulinis karas.

Abstract. Referring to the documents of the leader of the Lithuanian Activist Front (LAF), Kazys Škirpa, the article reveals his position about Lithuania's abilities to sustain a similar position in European geopolitics as it was sustained by the Slovak state. LAF leader Škirpa believed that such a position would be lesser evil than direct Soviet occupation. However, if Germany had recognised Lithuania's independence in 1941, that independence would have been only illusionary, like it was for the Slovak state. Lithuania would have become part of the Third

Reich's coalition and its policy would have been orchestrated by Berlin. After all, the conception of "New Europe" according to which there should be no wars in the future, and all the nations would live peacefully and prosperously was only a propaganda object used by Germany in order to achieve dominance in the European continent.

Keywords: Kazys Škirpa, LAF, Slovak, Nazi Germany, Second World War.

Įvadas

Lietuvą ir Slovakiją skiria tik didžioji abiejų šalių kaimynė Lenkija, tačiau šalys ir tautos negali pasigirti turtingais istoriniais ryšiais, – jos daugelį metų gyvavo praktiškai neturėdamos sąlyčio taškų. Vis dėlto istorinių bendrumų esama ne tiek ir mažai ir tai galėtų pagrįsti abiejų šalių bendrą priklausomybę Vidurio Rytų Europos regionui. Atkreiptinas dėmesys į sudėtingą XX a. vidurio periodą – vieną iš kontroversiškausiai vertinamų laikotarpių – tiek Lietuvos, tiek Slovakijos istorinėje atmintyje. 1939 m. Vokietija suskaldė Čekoslovakijos valstybę ir propagandiniais sumetimais pripažino nepriklausomą Slovakiją. O po 1940 m. Lietuvos okupacijos dalis Lietuvos aktyvių politinių ir visuomenės veikėjų neišvengiamai laukė Vokietijos ir SSRS karo, tikėdamiesi, kad, suduodama smūgį SSRS, Vokietija sudarys sąlygas Lietuvai tapti nepriklausomai. Vienas ryškiausių šios politikos atstovų – žymus Lietuvos kariuomenės pulkininkas, buvęs pirmasis kariuomenės savanoris, o vėliau Generalinio štabo vadas Kazys Škirpa, kuris tapęs diplomatu vis labiau įtikėjo Vokietijos galimybėmis vadovauti visam Europos žemynui, kurti tuomet nacionalsocialistų propagandoje išryškėjusią, bet realybe taip ir netapusią „Naująją Europą“¹. Slovakiją K. Škirpa laikė tam tikru pavyzdžiu, kaip valstybė, glaudžiai bendradarbiavusi su Vokietija, gali iškovoti nepriklausomybę. Apie tai po Lietuvos ištikusios sovietinės okupacijos jis kalbėjosi su buvusiu prezidentu Antanu Smetona ir šiam pasakė, kad, jei Lietuva būtų laiku stojusi į Reicho pusę, „jos butis dabar būtų kaip Slovakijos“². Nors K. Škirpos koncepcija buvo pagrįsta mintimi, kad dėl artimos kaimynystės su Vokietija ir Lenkija Lietuvos geopolitinė padėtis yra kita nei Latvijos ir

¹ Daugiau apie pačią K. Škirpos asmenybę ir jo veiklą aptariamuju laikotarpiu galima rasti kituose darbuose. JAZAVITA, Simonas. The Position of Lithuania in the Japanese-German Relationship: Cooperation between Kazys Škirpa and Hiroshi Oshima in 1935–1939. *Darbai ir dienos*, 2017, Nr. 67, p. 191–213; JAZAVITA, Simonas. Illusion and Reality of Statehood: the Search for Parallels between the Lithuanian Activist Front and the Organisation of Ukrainian Nationalists. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 2017, № 1 (132), c. 72–82; JAZAVITA, Simonas. Diplomatic Activities of Kazys Škirpa, the First Lithuanian Envoy to Poland, in March–December, 1938. *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, 2015, nr 6, s. 91–117; JAZAVITA, Simonas. Pirmosios sovietinės okupacijos dienos K. Škirpos akimis: slaptas Lietuvos diplomato vizitas į Kauną. *Kauno istorijos metraštis*, t. 16, p. 71–84.

² TRUSKA, Liudas. Paskutinieji Antano Smetonos gyvenimo metai. Iš: *Antano Smetonos 1940–1944 m. korespondencija*. Kaunas, 1999, p. 8.

Estijos, kurios natūraliai turėtų būti laikomos sovietų įtakos sritimi, verta pažymėti, kad ir kitur Europoje manyta, jog Vokietija gali pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Panašių pastebėjimų ir minčių galima rasti neutralios Šveicarijos spaudoje. Tai pabrėžta 1941 m. birželio mėn., komentuojant antisovietinio birželio sukilimo rezultatus Lietuvoje ir Vokietijos kariuomenės įžengimą į šalį. Žinoma, Šveicarija tuomet skyrė daug dėmesio Baltijos šalių likimui, nes bijojo, kad Vokietija nesumanytų įvesti savo kariuomenės ir į šią kaimyninę šalį³. Šiuo atveju būtų svarbu išanalizuoti, kaip atrodė tas realus Slovakijos suvereniteto modelis ir kiek tai buvo suvereni valstybė, galinti priimti tiek vidaus, tiek užsienio politikos sprendimus, o kiek priklausė nuo Berlyno valios. Darant prielaidą, kad K. Škirpa laikė Slovakiją geru pavyzdžiu, verta pripažinti, kad nepriklausomos Lietuvos po 1941-ųjų kontrafaktinis modelis galėjo būti panašus į tuometinės Slovakijos. Apie tai 1940–1941 m. diskutavo ne tik K. Škirpa, bet ir simpatijomis Vokietijai tarpukariu tikrai nepasižymėję, aktyvūs Krikščionių demokratų partijai prijauciantys veikėjai – diplomatas Edvardas Turauskas ir įtakingas profesorius Kazys Pakštas, pastarasis savo susirašinėjime 1941 m. gegužės mėn. taip pat plėtojo mintį, kad, jei nepavyks pasiekti nepriklausomybės, gal pavyks pasiekti bent tokios padėties, kokia yra Slovakijoje⁴. Vadinasi, nemažai ryškių to meto Lietuvos asmenybių Slovakijos statusą vertino kaip kur kas geresnį variantą, nei turėjo tuomet nuo sovietinės okupacijos kenčiantis kraštas. Prie šio palyginimo pridėjus nacistinės Vokietijos Rytų politikos ideologinius metmenis svarbu atsakyti į klausimą „Kuo skyrėsi Slovakijos ir Lietuvos likimas Antrojo pasaulinio karo metais ir kodėl?“ Lietuvos istoriografijoje nėra daug darbų, nagrinėjančių K. Škirpos koncepcijas, dažniau jis atsiduria publicistinių kovų sukuryje. Liudas Truska, rašydamas apie K. Škirpos palankų požiūrį į Slovakijos padėtį, priešpriešina ilgamečio Lietuvos prezidento Antano Smetonos antivokiškai orientacijai, suponuodamas, kad ilgamečiam prezidentui Slovakijos modelis turėjo būti nepriimtinas⁵. Kiek plačiau Lietuvių aktyvistų fronto (LAF), kurio aiškiu lyderiu buvo K. Škirpa, idėjas nagrinėjo JAV istorikas Saulius Sužiedėlis kartu su Vokietijos istoriku Christophu Dieckmannu savo darbe apie Holokausto pradžią Lietuvoje⁶. Ne kartą K. Škirpa ir LAF minimas ir plačios apimties sintezėje Holokausto klausimu, kurią 2001 m. parengė žymus Lietuvos istorikas Alfonsas Eidintas⁷. Dar senesnis veikalas pasirodė 1996 m. Tai buvo Valentino Brandišausko darbas, kuriame taip pat nemažai dėmesio skiriama LAF ir jos lyderio

³ 1941 07 18 „Lietuvių biuletėnis Nr. 81“. Leido Albertas Gerutis. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 155, b. 291.

⁴ ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Eduardas Turauskas (1896–1966). Ateitininkas, teisininkas, žurnalistas, diplomatas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys: dokumentinė monografija*. Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 207.

⁵ TRUSKA, Liudas. Paskutinieji Antano Smetonos gyvenimo metai. Iš: *Antano Smetonos 1940–1944 m. korespondencija*. Kaunas, 1999, p. 8.

⁶ DIECKMANN, Christoph; SUŽIEDĖLIS, Saulius. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį. Šaltiniai ir analizė*. Vilnius: Margi raštai, 2006.

⁷ EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vaga, 2001.

ideologijai⁸. K. Škirpos orientaciją į Vokietiją Antrojo pasaulinio karo metais tyrinėjo ir istorikas Arūnas Bubnys savo straipsnyje, pasirodžiusiame dar 1999 m.⁹ Vis dėlto reikia pastebėti, kad šiuose veikaluose Slovakija iš esmės nėra minima, lyg ši valstybė būtų kitoje Europos pusėje. Išimtimi galėtume laikyti kelis darbus. Tai Dalios Bukelevičiūtės monografija, kurioje tyrinėjami Čekoslovakijos ir Lietuvos gana glaudūs santykiai tarpukariu¹⁰, bei Joanos Vigos ČiPLYTĖS dokumentinė monografija apie 1934–1939 m. pasiuntiniu Čekoslovakijoje dirbusį Lietuvos diplomatą Eduardą Turauską¹¹, kuri svarbi dar ir dėl to, kad E. Turauskas glaudžiai susijęs su pačiu K. Škirpa, įvairiais gyvenimo etapais buvusi tiek jo politiniu oponentu, tiek šalininku. Lygiai ta pati situacija yra ir darbuose apie Slovakijos istoriją, kur neretai minima Lenkija, tačiau apie Lietuvą paprastai nėra nei vieno paminėjimo. O ši istoriografija buvo labai svarbi siekiant išsiaiškinti, koks gi buvo tas Slovakijos valstybės modelis 1939–1945 m. Be abejo, dėl kalbos barjero teko naudotis darbais anglų kalba. Ypač vertingas Tomas Sniegono darbas apie Holokaustą Čekoslovakijoje ir jo istoriografinius vertinimus dabartyje, kuriame plačiai lyginami Čekijos ir Slovakijos Antrojo pasaulinio karo kontekstai ir šiose šalyse pastebimos istorinės atminties problemos¹². Darbas akivaizdžiai parodo, kad Lietuva minėtu požiūriu yra gerokai arčiau Slovakijos negu Čekijos. Kitas labai pravartus darbas – Makgilio universitete Monrealyje, Kanadoje, 2017 m. pasirodžiusi daktaro disertacija anglų kalba apie Slovakijos valstybingumą 1939–1945 m.¹³ Darbe naudoti tiek Holokausto istorijos klasikų kaip Raulo Hilbergo, tiek ir Trečiojo reicho istorijos ekspertų kaip Klaus Hildebrando, Peterio Longericho darbai, kurie gerai atskleidžia Vokietijos politiką mažųjų tautų atžvilgiu¹⁴. K. Hildebrando darbai anglų kalba, kaip ir C. Dieckmanno, bei kito Vokietijos istoriko Joachimo Tauberio darbai¹⁵ lietuvių kalba padėjo autoriui susipažinti su vokiška istoriografija, kurios silpnesnį pažinimą lemia kalbinis barjeras. Iš autorių, daug dėmesio skyrusių Antrojo pasaulinio karo istorijai, norėtusi išskirti Vengrijos istoriką

⁸ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*. Vilnius: Vals-tybinis leidybos centras, 1996.

⁹ BUBNYS, Arūnas. *Provokiška Lietuvos valstybės atkūrimo vizija (1940–1944)*. Iš: *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*. Vilnius: Vaga, 1999.

¹⁰ BUKELEVIČIŪTĖ, Dalia. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.

¹¹ ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Eduardas Turauskas (1896–1966). Ateitininkas, teisininkas, žurnalistas, diplomatas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys: dokumentinė monografija*. Vilnius: Versus aureus, 2016.

¹² SNIEGON, Tomas. *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. Berghen Books, 2014.

¹³ RYDER, Luke J. *Slovak Society, the Second World War, and the Search for Slovak “Stateness”*. Doctoral dissertation. Montreal McGill University, 2017.

¹⁴ HILBERG, Raul. *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai*. Vilnius, 1999; HILDEBRAND, Klaus. *The Third Reich*. London, 1984; LONGERICH, Peter. *Heinrich Himmler*. Oxford University Press, 2008.

¹⁵ TAUBER, Joachim. *Sprendimas dėl Europos žydų sunaikinimo*. Iš: *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis*. Kaunas, 2017; TAUBER, Joachim. *Tarp Laisvės kovos ir masinių žudynių: 1940–1944 metų fiktyvios lietuviškos biografijos įvadas. Lietuvos istorijos metraštis, 2002 (1)*, 2003.

Istváną Janeką, kuris parengė disertaciją apie Vengrijos ir Slovakijos santykius Antrojo pasaulinio karo metu ir išleido nemažai darbų apie Slovakiją, kuriais remtasi ir šiame tyrime¹⁶. Nors jų teikiamos žinios padėjo susidaryti gerą istoriografinį kontekstą, labiau norėta akcentuoti Lietuvos diplomatų susirašinėjimus, kuriuos pavyko aptikti Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA), pirmiausia Lietuvos pasiuntinybės Londone (648), Stasio Lozoraičio (668) ir Edvardo Turausko (MK-9) fonduose, kuriuose randama tiek privačių laiškų, tiek ir svarbių Lietuvių aktyvistų fronto dokumentų. Išskirti reikėtų 648-ajame fonde saugomą 1943 m. K. Škirpos parašytą ir diplomatinėms atstovybėms išsiųstą jo veiklos 1939–1941 m. dosjė „Kovok! Pastangos gelbėti Lietuvą“¹⁷. Yra dokumentų ir iš kitų archyvų, pavyzdžiui, K. Škirpos laiškas Juozui Ambrazevičiui, esantis Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (LNMMB RS), antinacinės rezistencijos dalyvio Algirdo Vokietaičio nuomonė apie K. Škirpos veiksmus, esanti Kauno miesto muziejaus (KMM) fonduose, ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS) esantis artimo K. Škirpos bendražygio Alberto Geručio fondas (155), kuriame labai daug informacijos apie Lietuvai itin tragišką 1941–1944 m. Vokietijos okupacijos laikotarpį.

Šio straipsnio tikslas – palyginti Lietuvių aktyvistų fronto kūrėjo ir lyderio K. Škirpos propaguotą Lietuvos valstybingumo atkūrimo viziją 1941 m. su tuomet egzistavusia Slovakijos valstybe, kurią K. Škirpa matė kaip galimą pavyzdį, kadangi ši valstybė buvo nominaliai nepriklausoma, tačiau aktyviai bendradarbiavo su stipriausia tuometinės Europos valstybe – Vokietija. Taip K. Škirpa tikėjosi, kad Lietuva galės įsilieti į „Naujosios Europos“ valstybių būrį, kurioje tautos kūrybiškai dirbs, ekonomiškai rems viena kitą, konfliktai tarp jų išnyks, o hegemono vaidmenį atliks galingiausia žemyno valstybė – Vokietija¹⁸. „Naujosios Europos“, kurioje bent teoriškai turėjo sugyventi Lietuva ir Slovakija, konceptas lietuviškoje istoriografijoje paminėtas tik labai fragmentiškai, išsamesni tyrimai neatlikti. Darbe keliami hipotezė, kad, jei Vokietija 1941 m. birželio mėn. būtų pripažinusi Lietuvą, jos santvarka galėjo būti panaši į tuometinės Slovakijos. Kadangi tai neįvyko, svarbu pabandyti įvertinti ir pagrindines to priežastis. Šiam tikslui pasiekti buvo išsikelti šie uždaviniai:

1. Palyginti biografinius ir ideologinius Lietuvių aktyvistų fronto vado K. Škirpos ir Slovakijos prezidento J. Tiso panašumus.

¹⁶ JANEK, István. The Development of Slovak-Hungarian Relations in 1939–1940 from a Soviet Aspect. *Central European Papers*, 2014, II/1; JANEK, István. The History of the Slovak-Hungarian “Little War” and Its Interpretations in National Histories. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2015 (2); JANEK, István. The Mediating Activity of János Esterházy between the Governments of Slovakia and Hungary in 1939–1942 with Specific Regard to the Jewish Question. *West Bohemian Historical Review*, 2015/1;

¹⁷ 1943 m. parengta, nepublikuota K. Škirpos dosjė apie savo veiklą „Kovok! Pastangos gelbėti Lietuvą 1939–1941 m.“. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 581.

¹⁸ 1940 11 17 K. Škirpos paskaita „Lietuvos aktyvistų platformos metmenys“. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 128.

2. Išanalizuoti Vokietijos politikos skirtumus Lietuvos ir Slovakijos atžvilgiu.

3. Įvertinti, kodėl Lietuvai 1941 m. nepavyko pasiekti bent nominalaus suverenumo statuso.

Nebandant taikyti griežto teorinio metodologinio modelio vis dėlto verta apsibrėžti, kad darbo autorius nepretenduoja į išsamią Antrojo pasaulinio karo laikų Slovakijos analizę. Todėl darbe šaltinių kritikos metodas jungiamas su sintezės metodu. Pateikiama būdingiausi bruožai, paprastai menkai žinomi skaitytojui iš Lietuvos. Jie reikalingi daugiau kaip kontekstas, siekiant išryškinti pačią kontrafaktinės istorijos galimybę. Nors Lietuvos istoriografijoje tyrimų apie neišsipildžiusias vizijas nėra daug, verta kaip išimtį nurodyti istoriko Česlovo Laurinavičiaus požiūrį į galimus Lietuvos valstybingumo vystymosi kelius 1944 m., kurie parodo, kad, aplinkybėms pasaulio geopolitikoje išsidėsčius vos kitaip, Lietuvos valstybingumo raidos galimybės taip pat galėjo kisti¹⁹. O tai svarbu, vertinant įvykius jau iš retrospektyvos. Kita vertus, nebandoma išsamiai vertinti K. Škirpos ir jo vadovauto Lietuvių aktyvistų fronto ideologijos, o tik pristatomi būdingiausi bruožai, nes detalus jos aptarimas yra gerokai išsamesnio darbo tema.

Slovakijos valstybės susikūrimas ir Lietuva

Nors 1918 m., žlugus Austrijos–Vengrijos imperijai, čekų ir slovakų tautos sukūrė vieną – Čekoslovakijos – valstybę, o po Rusijos imperijos griūties lietuvių tautos politinis elitas ryžosi pasirinkti etnografinį valstybės modelį, abi naujai Europos politiniame žemėlapyje atsiradusios valstybės glaudžiai bendravo²⁰. Vienas pagrindinių prioritetų – tarpukariu Lietuvos užsienio politika ieškojo galimų sąjungininkų prieš Lenkiją, su kuria buvo ilgas ir aktualus konfliktas dėl Vilniaus. Analogiškai ir Čekoslovakijoje, Lenkija jei ir nebuvo vertinama kaip pagrindine grėsme, vis dėlto nebuvo laikoma ir draugiška valstybe. Todėl vyko vaisingas ekonominis ir diplomatinis Kauno ir Prahos bendradarbiavimas. Situacija ėmė sparčiai keistis 1938 m. Miuncheno konferencija iš esmės buvo didžiųjų valstybių išdavystė – sąjungininkė Čekoslovakija buvo išduota, tačiau palikta jautėsi ir Lietuva. 1938 m. kovo mėn. gavusi ultimatumą iš Lenkijos, Lietuva nepajuto palaikymo iš kitų šalių, tad jautėsi priversta priimti ultimatumą. Netrukus auganti ir stiprėjanti Vokietija pradėjo diktuoti savo sąlygas. Jei Lietuvos atveju tai buvo Klaipėdos kraštas, Čekoslovakijos tai buvo Sudetai. Vis dėlto net agresyviai susigrąžinusi abu tuos kraštus Vokietija nebuvo linkusi sustoti. Čekoslovakijos atveju jai pavyko pasinaudoti tuo, kad tautiniu atžvilgiu jungtinėje valstybėje vis dar dominavo čekai, todėl nebuvo

¹⁹ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lietuvos valstybingumo galimybių mozaika: 1944 m. Iš: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius, 2007, p. 179–196.

²⁰ Šioje vietoje nesinori plėstis daugiau, nes yra parengta išsami monografija visiems, kas domisi šiuo klausimu: BUKELEVIČIŪTĖ, Dalia. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.

sunku pakurstyti tautinius slovakų jausmus²¹. Vokietijos indėlis čia yra itin reikšmingas, kadangi net pats Josifas Tiso dar 4-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje ieškojo variantų bendrai čekų ir slovakų valstybei išlaikyti, nors ir nebuvo patenkintas slovakų padėtimi²². Šį konfliktą stebėjo ir tuomet pasiuntinio Berlyne pareigas ėjęs K. Škirpa – pirmasis Lietuvos kariuomenės savanoris, 1926 m. buvęs Generalinio štabo vadovas, o pagaliau dėl konflikto su centrine valdžia Kaune tapęs karo atašė ir diplomatu.

1939 m. pradėjęs dirbti Berlyne jau kaip Lietuvos pasiuntinys K. Škirpa atidžiai sekė situaciją Slovakijoje. Įdomu, kad iš jo pokalbių su aukštais Trečiojo reicho veikėjais matyti, kad bendro susitarimo Slovakijos klausimu tarp jų nebuvo – tai rodo, kad galutinis vadovybės žodis dar nebuvo duotas. Tai K. Škirpai leido susidaryti įspūdį, jog Vokietijos valdantieji sluoksniai galėjo būti paveikti agitacijos iš apačios. Antai įtakingas to meto veikėjas, Nacionalsocialistų partijos organizacinio skyriaus vadovas Robertas Ley K. Škirpai pareiškė, kad čekai ir slovakai kalba viena kalba ir vien todėl turėtų sugyventi darniai²³. Šitaip Vokietija galėjo bandyti parodyti, kad į įvykius nesikiša, ir savaip sumėtyti pėdas. Gal tai paveikė K. Škirpos vertinimą, kai jis, komentuodamas šiuos įvykius, vokiečių įtakos kažkodėl neįžvelgė ir laikė tai pirmiausia konfliktu „tarp Prahos ir Presburgo“ (verta atkreipti dėmesį, kad K. Škirpa vartojo vokišką Bratislavos pavadinimą – *aut. past.*). Vis dėlto jis raporte pagrindinei valdžiai užsiminė, kad į besiplėtojančius įvykius vokiečiai žiūri su dideliu susirūpinimu ir tiekia ginklus slovakams, aiškiai remdami jų pusę²⁴. Nenuostabu, kad K. Škirpa nuosekliai stebėjo padėtį Slovakijoje, stengėsi daryti iš to išvadas, nes, kitaip nei Austrijos atveju, Vokietija nebegalėjo naudoti kortos, kad tiesiog siekia suvienyti visus vokiečius į Reichą. Padėtimi domėjosi ir Lietuvos spauda. Ji akcentavo labai skirtingą čekų ir slovakų likimą. Pavyzdžiui, Lietuvos žydų dienraštis *Apžvalga* net pavadinime akcentavo, kad „čekų tauta liūdi dėl prarastos nepriklausomybės, o slovakų džiaugiasi gautąja nepriklausomybe“²⁵. Krikščionių demokratų pažiūroms priskiriamas savaitraštis *Darbininkas* savo požiūriu taip pat simpatizavo čekams, o apie slovakų reikalavimus pasisakė gana kritiškai – esą jie ir taip turi gana plačią autonomiją, bet visada nori nepriklausomybės, o trys ministrai net ruošia valdžios perversmą²⁶. Valstybės oficiozas *Lietuvos aidas* ramino gyventojus, kad Čekijos užėmimas ir Slovakijos valstybės sukūrimas niekaip nesusijęs su galima vokiečių invazija Klaipėdoje. Matyt, norint sudaryti saugumo įspūdį, pirmajame puslapyje aprašyti ir K. Škirpos vizitai pas aukštus Vokietijos pareigūnus. Tuo įtemptu metu jis susitiko ne tik su minėtu R. Ley,

²¹ SNIEGON, Tomas. *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. Berghen Books, 2014, p. 41.

²² RYDER, Luke J. *Slovak Society, the Second World War, and the Search for Slovak “Stateness”*. Doctoral dissertation. Montreal McGill University, 2017.

²³ 1939 03 13 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos raštas užsienio reikalų ministrui J. Urbšui. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 147.

²⁴ Ten pat, l. 148.

²⁵ Antrasis Čekoslovakijos padalinimas. *Apžvalga*, 1939, kovo 19, p. 1.

²⁶ Europos padangė vėl pradėjo niauktis, *Darbininkas*, 1939, kovo 17, p. 1.

bet ir buvusiu užsienio reikalų ministru Konstantinu von Neurathu, įtakingu partiniu ideologu Alfredu Rosenbergu bei tuomet dar vienu artimiausių pačiam fiureriui laikytu asmeniu Rudolfu Hessu²⁷. Sunku pasakyti, ar šios žinios nuramino Lietuvos visuomenę, tačiau faktas, kad minėti susitikimai niekaip negalėjo pakeisti principinės, agresyvios Vokietijos nuostatos Klaipėdos atžvilgiu, todėl netrukus Lietuva sulaukė šios šalies ultimatumo, reikalaujančio perleisti Klaipėdos kraštą.

Nors Lietuva, kaip ir 27 kitos to meto šalys, tarp kurių buvo ir Didžioji Britanija bei Prancūzija²⁸, pripažino Slovakiją nepriklausoma valstybe, diplomatiniai santykiai išsibėgėjo lėtai. K. Škirpa Berlyne pradėjo bendrauti su Slovakijos pasiuntiniu Vokietijoje Matūšu Černáku. Gal nuoširdžiai, net asmeniškai užjausdamas M. Černaką (K. Škirpa artimai bičiuliavosi su daugumos šalių, kurios Antrojo pasaulinio karo metu bent iš dalies buvo Vokietijos sąjungininkėmis, diplomatais, ypač su Japonija, Bulgarija, Vengrija, taip pat provokiško kurso besilaikiusiomis Suomija ir Švedija, su kuriomis rado ir pasaulėžiūros panašumų²⁹), o gal simpatizuodamas ir tautinei slovakų valstybei bei tikėdamas vokiečių propaganda apie saugią mažųjų tautų ateitį, Vokietijai tampant žemyno hegemonu, K. Škirpa ėmėsi advokatauti Slovakijai. 1939 m. rugsėjo 27 d. jis kreipėsi į Vyriausybę ragindamas pripažinti Slovakiją *de jure*. Tai buvo atlikta tų pačių metų spalio 24 d.³⁰ Vieno iš susitikimų metu slovakas K. Škirpai papasakojo, kad net ir demokratinėje Čekoslovakijoje buvo labai pažeidinėjamos mažumų teisės – nors valstybėje gyveno daugybė slovakų ir vokiečių, vis dėlto visas privilegijuotas vietas užėmė čekai. Jis pateikė pavyzdį, kad tarp 300 Čekoslovakijos diplomatų buvo tik 20 slovakų, o aukštus postus kariuomenėje užėmė tik čekai³¹. Dėl šių priežasčių, pasak M. Černako, slovakai viltingai žiūrėjo į Vokietiją, kuri buvo užsimojusi pertvarkyti Versalio sistemos įkvėptą tvarką. M. Černakas pradėjo dažniau bendrauti su K. Škirpa, todėl pastarasis iš jo galėjo susidaryti geresnę nuojautą, kas gi vyksta Slovakijos valstybėje. Štai 1940 m. balandžio mėn. M. Černakas Lietuvos pasiuntiniui gyrėsi, kad didžioji dalis Europos valstybių pripažino Slovakiją ir sena slovakų svajonė jau tapo realybe³². Netrukus 1940 m. birželio mėn. Lietuva buvo okupuota Sovietų Sąjungos. Nors iki tol provokiška politinė orientacija Lietuvoje buvo visiškai nepopuliari, geopolitiškai Vokietija liko vienintelė

²⁷ Pramanyti gandai apie Klaipėdą. *Lietuvos aidas*, 1939, kovo 19, p. 1.

²⁸ POVOŽAN, Michal. Slovakia 1939–1945: Statehood and International Recognition (de iure or de facto Statehood?). *UNISCI Discussion Papers*, No 36 (Octubre / October 2014), p. 76.

²⁹ ŠKIRPA, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*. Washington: Franciscan Fathers Press, 1973, p. 239. Daugiau apie ryšį su Japonijos diplomatu generolu Hiroshi Oshima: JAZAVITA, Simonas. The Position of Lithuania in the Japanese-German Relationship: Cooperation between Kazys Škirpa and Hiroshi Oshima in 1935–1939. *Darbai ir dienos*, 2017, Nr. 67, p. 191–213.

³⁰ BUKELEVIČIŪTĖ, Dalia. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 140.

³¹ 1939 11 23 Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje patarėjo J. Kajecko Pro Memoria Užsienio reikalų ministerijai. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 480, l. 143.

³² 1940 04 16 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos raštas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu. LCVA, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 9.

atrama, iš kur buvo galima tikėtis pokyčių. Tai lėmė nemažos dalies Lietuvos politinio elito viltis, laukiant Vokietijos įsiveržimo į SSRS kaip galimos atsvaros prieš SSRS okupaciją ir šios šalies vykdomą terorą Lietuvoje.

Vienas pagrindinių skirtumų tarp realiai egzistavusios Slovakijos valstybingumo ir K. Škirpos bei jo bendraminčių Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) aplinkoje puoselėtos valstybingumo vizijos buvo skirtingas pačios Vokietijos požiūris į Lietuvą ir Slovakiją. Dar 1938 m. pabaigoje slovakų tautinio judėjimo lyderiai Josefas Tiso, Vojtechas Tuka, Pavelas Teplansky'is, Ferdinandas Durčansky'is ir daugelis kitų susitiko su pačiu Vokietijos fiureriu Adolfu Hitleriu, su vienu artimiausių jo aplinkos žmonių Hermanu Góringu ir daugeliu kitų aukštų Trečiojo reicho pareigūnų. Vokietijos lyderiai leido suprasti, kad jie laiko Slovakijos lyderius bent jau valstybės vadovais. Iš esmės, Vokietijai diktuojant savo valdžią jėga, Slovakija neturėjo jokie kito pasirinkimo – A. Hitleris aiškiai leido suprasti J. Tiso, kad arba Slovakija tampa nepriklausoma, bet Vokietijai palankia valstybe, arba Vokietija pasidalins Slovakiją su Lenkija ir Vengrija³³. J. Tiso iš esmės atsidūrė prieš ultimatumą, kuriam neturėjo, kaip paprieštarauti. Anot šios istoriografinės versijos šalininkų, jis gailėjęs dėl čekų nelaimės, kaip ir daugelis slovakų, tačiau šalis taip pat buvo priblokšta, kai tradiciniai sąjungininkai, tiek Didžioji Britanija, tiek Prancūzija, tiek SSRS, paliko Čekoslovakiją vieną prieš Vokietiją. Vis dėlto artimas, glaudus naujosios valstybės ryšys su Vokietija niekam nekėlė abejonių. Tai buvo pastebėta ir Lietuvoje, pavyzdžiui, 1939 m. spalio 25 d. oficialus *Lietuvos aidas* atkreipė dėmesį, kad J. Tiso gavo aukštą valstybinį Vokietijos apdovanojimą³⁴. Po Lietuvos okupacijos 1940 m. K. Škirpa galėjo susitikti tik su neformaliais Reicho pareigūnais, o jei bandydavo prieti prie aukštas pareigas Berlyno politiniame elite užimančių asmenų, tai pavykdavo tik per asmenines pažintis, ir tai tik prie tų asmenų, kurie sprendimo teisės neturėjo. Tai irgi rodė labai skirtingą pirmiausia pačios Vokietijos administracijos požiūrį. Verta pabandyti išsamiau panagrinėti, kodėl Slovakija galėjo būti reikalinga Vokietijai.

1939 m. kovo mėn. Vokietijai okupavus Čekiją ir susikūrus Slovakijos valstybei, Slovakijos užsienio politika iš esmės iškart pasisuko Vokietijai palankia linkme. Tai neuostabu, nes galima įžvelgti, kad pačios Slovakijos susikūrimas buvo naudingas Vokietijai – Slovakija turėjo būti pavyzdinė sąjungininkė ir kitoms valstybėms sudaryti įspūdį, kad su Vokietija geriau draugauti, o ne pyktis. Vengrijos istoriko Istváno Janeko teigimu, šiai šaliai vokiečiai numatė statusą, kad galėtų kitoms Vidurio Rytų Europos regiono tautoms skleisti propagandą, esą nepriklausomybė įmanoma tik mainais už vokiečių reikalavimų vykdymą³⁵. Gal todėl 1939 m. kovo 13 d. pats Vokietijos diktatorius A. Hitleris

³³ ŠPIESZ, Anthony. *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignty in the Central Europe*. Bratislava: Perfekt, 2006, p. 207.

³⁴ Vokietijos ordinas Dr. Tiso. *Lietuvos aidas*, 1939, spalio 25, p. 1.

³⁵ JANEK, István. The Mediating Activity of János Esterházy between the Governments of Slovakia and Hungary in 1939–1942 with Specific Regard to the Jewish Question. *West Bohemian Historical Review*, 2015/1, p. 71.

išsikvietė J. Tiso ir pareiškė jam, kad atėjo palankus laikas Slovakijos valstybei³⁶. Galima sakyti, kad tai buvo ultimatumas J. Tiso, kuri atmetus Slovakija būtų tiesiog prijungta prie Reicho, kaip kad buvo padaryta su Čekija. Vadinasi, reikalas išties buvo svarbus pirmiausia patiems vokiečiams, kurie ir turėjo realios galios svertus. Kitaip Slovakija būtų tiesiog prijungta prie Vokietijos, kas pastarajai nebuvo naudinga, nes kitos šalys būtų daug įtariau žiūrėjusios į bet koki artimą bendradarbiavimą su šia šalimi ir labiau kryptusios į Vokietijos priešų stovyklą. Nors Slovakijai realiai ėmėsi vadovauti katalikų dvasininkas J. Tiso, o visą politinį elitą sudarė dešinėsios jėgos, galima pateikti tokį jos priklausomybės nuo Vokietijos pavyzdį – šalies spauda sveikino Molotovo–Ribentropo pakto pasirašymą, pradėjo palankiai vertinti komunistinę SSRS vien todėl, kad taip prisitaikytų prie konjunktūros, t. y. pasikeitusios Vokietijos politikos³⁷. Grįžtant prie Lietuvos, po sovietinės okupacijos – šis faktas jau savaime skatino geopolitinę orientaciją į galingiausią potencialų SSRS priešą, į Vokietiją, – svarbu pastebėti, kad K. Škirpa Vokietijoje matė ir galimą apsaugą nuo Lenkijos. Panašiai ir susikūrusi Slovakijos valstybė su išgąščiu žiūrėjo į galingesnę kaimynę Vengriją, su kuria taip pat turėjo istorinių nesutarimų ir bijojo galimos okupacijos. Juk Vengrija tarpukariu gyveno svarstydamą apie Trianono taikos reviziją, o Slovakijos teritorija turėjo patekti į „Didžiosios Vengrijos“ sudėtį. Baimė tapti Vengrijos dalimi vertė slovakus būti dar atsargesnius ir nesipriešinti vokiečių reikalavimui³⁸. K. Škirpa taip pat siekė parodyti, kad Lietuva naudinga Vokietijai, nes suprato, jog tik taip gali sudominti vokiečius siekti išvyti iš Lietuvos komunistines SSRS pajėgas. Savo kalboje LAF steigiamojo susirinkimo metu 1940 m. lapkričio 17 d. jis pabrėžė, kad Vokietijai Lietuva, be kitų priežasčių, turėtų būti reikšminga ir kaip tvirtos antilenkiškos nuostatos šalis, atsižvelgiant į tai, kad tarp Vokietijos ir Lenkijos praktiškai visada egzistavo antagonizmas³⁹. Šis faktorius leidžia matyti tam tikrus bendrus bruožus Vidurio Rytų Europos istorijoje – mažos tautos Vokietiją matė ir kaip tam tikrą hegemoną, kuris gali apsaugoti nuo kitų didesnių ir stipresnių kaimyninių valstybių. Vokietijos propaganda šį Europos hegemono siekį plačiai eksploatavo kurdamą mitą apie būsimąją „Naująją Europą“. Garsus šios problemos tyrinėtojas A. Eidintas, kalbėdamas apie LAF pavedimus vykdžiusį B. Michelevičių, aiškiai parodo, kad šio neapykanta tėvynę sunaikinusiam bolševizmui netapatino visų žydų tautybės žmonių su bolševikine ideologija. O kalbėdamas apie Vokietiją, A. Eidintas rašo: „Vokietija buvo suvokta kaip potencialiausia SSRS priešininė, todėl antisovietinės neapykantos apimtoje lietuvių visuomenėje daugėjo ir Vokietijos šalininkų, vengdami represijų į ją per sieną vienas po

³⁶ CICHÓPEK-GAJRAJ, Anna. *Jews, Poles, And Slovaks: A Story Of Encounters, 1944–48. Doctoral Dissertation*. University of Michigano, 2008, p. 52.

³⁷ JANEK, István. The Development of Slovak-Hungarian Relations in 1939–1940 from a Soviet Aspect. *Central European Papers*, 2014, II/1, p. 54.

³⁸ Daugiau apie tai ir Slovakijos santykius su Vengrija: JANEK, István. The History of the Slovak-Hungarian “Little War” and Its Interpretations in National Histories. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2015 (2), p. 85–101.

³⁹ 1941 03 24 Lietuvių aktyvistų fronto Lietuvai išlaisvinti nurodymai. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 188.

kito bėgo buvę nepriklausomos Lietuvos valdininkai, karininkai, tarnautojai, netgi kareiviai. <...> Bėgti daugiau nebuvo kur, nors reikėjo įveikti ir psichologinį barjerą, – juk 1939 m. kovo mėn. Nacių Vokietija ultimatumu atplėšė nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą. Tačiau SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija ir aneksija tuo istoriniu momentu buvo žymiai skaudesnė.⁴⁰ Nors LAF savo programoje pretendavo į sienas pietuose ir rytuose, kurias Lietuvai 1920 m. sutartimi buvo pripažinusi Sovietų Rusija, Klaipėdos krašto klausimas nebuvo keliamas. Aiškiai suprasta, kad tai įsiutintų vokiečius. Kita vertus, K. Škirpa tą turėjo labai puikiai žinoti. Vokietijos istoriko Joachimo Tauberio teigimu, Klaipėdos kraštas visą tarpukario laikotarpį buvo „svetimkūnis Lietuvos valstybėje, jo gyventojai žvalgėsi į Tilžę ir Berlyną, o ne į Kauną“⁴¹. Tokioje kritinėje situacijoje jo išsižadėta galutinai, tai užgožė daug rimtesnės, tragiškesnės problemos. Vokietijai buvo nesunku šį jai palankų psichologinį klimatą išnaudoti savo dominavimui regione įtvirtinti.

Slovakijos valstybės ir LAF valstybingumo modelio ideologiniai panašumai

Trečiojo reicho „globos“ požymiai atsispindėjo ir vidaus gyvenime. Slovakijoje buvo sukurta vienos partijos kontrole pasižyminti sistema. Tam „dirigavo“ Hlinkos Slovakijos liaudies partija. Panašiu principu buvo kuriamas ir LAF. Iš esmės LAF buvo laikomas daugiau nei partija, tad jokių kitų partijų būti ir negalėjo. Pačiam LAF vadovauti turėjo vadas, t. y. pats K. Škirpa, kurio įgaliojimai buvo itin platus: jis turėjo „vadovautis visomis Lietuvių Aktyvistų Fronto jėgomis savo nuožiūra“, o jo įsakymai „<...> turi būti griežtai vykdomi“⁴². Panašiai kaip ir totalitarinių valstybių gretose, LAF narys turėjo turėti prioritetą pirmumo vietai gauti, kalbant apie darbo vietas⁴³. Vis dėlto tokia padėtis Lietuvoje ir Slovakijoje buvo pasiekta visai kitokiu būdu. Hlinkos Slovakijos liaudies partija dar tarpukario Čekoslovakijoje kėlė šūkį „Slovakija – katalikams slovakams“ ir šis šūkis jai padėdavo pelnyti daugumos rinkėjų balsus Slovakijoje⁴⁴. Lietuvoje panaši tendencija buvo pastebima Krikščionių demokratų partijos reklamoje. Vis dėlto LAF sudarė ne tik krikščionys demokratai, bet ir nemažai kitų partijų atstovų, prie jo šliejosi jaunieji tautininkai, neretai idealizavę Italijos santvarką, ir voldemarininkai, savo pavyzdžiu matę Vokietiją ir net prašę pinigų iš šios šalies struktūrų, siekdami įsivyrauti Lietuvos

⁴⁰ EIDINTAS, Alfonsas. *Trijose žvalgybose. Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 72–73.

⁴¹ *Lietuvos istorija. T. X. d. II. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 199.

⁴² 1940 11 17 Lietuvių aktyvistų fronto įstatai. Projektas. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 143.

⁴³ Ten pat, l. 149.

⁴⁴ SVARAUSKAS, Artūras. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos. Politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Iš: *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis. T. 34*. Vilnius, 2011, p. 127.

politiniame gyvenime⁴⁵. Pats K. Škirpa, nors buvo žinomas daugiau kaip centro kairiųjų – valstiečių liaudininkų – žmogus, LAF programinėse nuostatose jau išskėlė ir didelę bažnyčios įtaką visuomenės moralės principams. Čia nueita iki didelių kraštutinių, pavyzdžiui, kalbama apie „principe neišardomą moterystę“⁴⁶, t. y. draudžiamos net skyrybos. Šeimos politika turėjo stiprinti tautą. K. Škirpa išskėlė teiginį, kad tauta turi būti vienijama, ir net teigė, kad šiuo atveju galima atsižvelgti į nacionalsocializmo pavyzdį Vokietijoje⁴⁷. Laiške Stasiui Lozoraičiui, savo buvusiam viršininkui ir kolegai, kuriuo tuomet pasitikėjo, K. Škirpa glaustai išdėstė pagrindinius ideologinius dėmenis, iškart įkūrus Lietuvių aktyvistų frontą. K. Škirpa akcentavo, kad šios organizacijos „pagrindan padėta tautinės bendruomenės sąvoka, švarus patriotizmas, socialinė lygybė bei socialinis teisingumas, dorovė pagal krikščioniškus principus, darbas kaip visų gėrybių kūrėjas, sudrausmintą visuomenę ir vieningos valios politinio gyvenimo vadovavimas“⁴⁸. Nors K. Škirpa S. Lozoraičiui aiškino, kad šie bruožai nėra joks fašizmo ar nacionalsocializmo kopijavimas, vis dėlto akcentai, sudėti ant žodžių *švarus*, *sudrausmintą* ar *vieninga valia*, rodo tam tikrą akivaizdų panašumą, ypač atsižvelgiant į aplinką, kurioje K. Škirpa su trumpa pertrauka gyveno didžiąją laiko dalį nuo pat 1927 m., matė nacionalsocialistų režimo kilimą ir jo klestėjimą. Ypač gausu ditirambų sėkmingai Vokietijos politikai 1940 m. liepos mėn., kai skaudžiai išgyvenant nepriklausomybės praradimą viltasi sudominti Vokietiją Lietuvos klausimu⁴⁹. Kita vertus, priimtoje LAF programoje yra ir toks teiginys: „Lietuvių Aktyvistų Frontas, pripažindamas žmogaus asmenybei įsitikinimų, sąžinės ir kūrybos laisvę, skelbia, kad ji yra palenkta bendrajai tautos gerovei, ir reikalauja, kad kiekvienas tautos narys konkrečius savo darbus derintų su bendraisiais tautos reikalais.“⁵⁰ Istorikas V. Brandišauskas, vienas pirmųjų išsamiai nagrinėjęs LAF ideologinius bruožus, taip pat atkreipė dėmesį, kad tarp jų dominuoja vado kultas, tautinis socializmas ir bandymas eliminuoti žydus iš ekonominio ir viešojo Lietuvos gyvenimo⁵¹. J. Tiso irgi yra išsakęs panašius minčių – teigė, kad „liberalizmas išsekino tautą, suskaldė jos gyvybines jėgas, padarė ją pažeidžiamą tiek vidaus, tiek išorės priešams“⁵². Šiuo atveju K. Škirpos ir J. Tiso pažiūros buvo visiškai analogiškos. Anot šių judėjimų lyderių, abi mažos valstybės – Lietuva ir Slovakija – privalėjo skirti visas jėgas, kad kuo labiau mobilizuotų lietuvių ir slovakų tautas. Šiam tikslui pasiekti tiko bet kokios priemonės.

⁴⁵ DIECKMANN, Christoph; SUŽIEDĖLIS, Saulius. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį. Šaltiniai ir analizė*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 13.

⁴⁶ 1940 11 17 Lietuvių aktyvistų fronto programa. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 140.

⁴⁷ TRUSKA, Liudas. Paskutiniai Antano Smetonos gyvenimo metai. Iš: *Antano Smetonos 1940–1944 m. korespondencija*. Kaunas, 1999, p. 8.

⁴⁸ 1940 11 20 K. Škirpos laiškas S. Lozoraičiui. LCVA, f. MK-9, ap. 1, b. 11, l. 67.

⁴⁹ 1940 07 15 K. Škirpos projektas. Į talką naujosios Lietuvos kurti. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 117.

⁵⁰ 1940 11 17 Lietuvių aktyvistų fronto programa. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 140.

⁵¹ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*. Vilnius: Valsstybinis leidybos centras, 1996, p. 42.

⁵² PAULOVICOVA, Nina. *Rescue of Jews in Slovak State (1939–1945)*. Doctoral dissertation. University of Alberta, 2012, p. 14.

Orientacija, nors ir priverstinė, į nacionalsocialistinę Vokietiją keitė įprastą gyvenimą tiek Slovakijoje, tiek okupuotoje Lietuvoje. Plačiau kalbant apie priklausomybę nuo Vokietijos, viena pirmųjų priemonių, kurių ėmėsi nepriklausoma Slovakija, buvo atleisti visus žydus iš karinės ir valstybinės tarnybos⁵³. Vėliau rasinių įstatymų daugėjo: žydams imta drausti lankytis viešose vietose, pavyzdžiui, parkuose, ar net vairuoti automobilius. Vis dėlto reikia pripažinti, kad visiškai Niurnbergo rasinės politikos pavyzdžiu priimti įstatymai Slovakijoje įsigaliojo tik 1941 m. rugsėjo 9 d.⁵⁴, taigi praktiškai Trečiajam reichui esant savo galios zenite. Tai kelia kitą klausimą – kokia buvo Vokietijos įtaka slovakų antisemitizmui? Yra žinoma, kad Vokietijos URM pareigūnai stipriai paveikė Slovakijos politiką „žydų klausimu“, kaip ir kitose Vidurio Rytų Europos valstybėse⁵⁵. Žymaus Vokietijos istoriko Klausio Hildebrando teigimu, antisemitizmas buvo tapęs principiniu klausimu visoje Vokietijos užsienio politikoje ir neretai užgoždavo pragmatiškumą⁵⁶. Todėl, siekiant politinio suartėjimo su Reichu, neišvengiamai padidėdavo ir antisemitizmo lygis. Juk nei tarpukario Čekoslovakija, nei Lietuva nebuvo žinomos kaip antisemitinės valstybės. Priešingai – Čekoslovakija buvo vienintelė valstybė Vidurio Rytų Europoje, išlaikiusi demokratinį modelį, o Lietuvoje žydų organizacijos draugiškai pavadindavo prezidentą Antaną Smetoną „žydų karaliumi“. Žinoma, įtampos ir antisemitizmo netrūko, todėl jie prasiveržė tiek Slovakijoje, tiek LAF aplinkoje, tačiau nacionalsocialistinės Vokietijos dominavimas Europoje visgi buvo pagrindinė šio reiškinių priežastis. Nedidelės Vidurio Rytų Europos tautos, net jei tarp jų ir netrūkdavo antisemitiškai nusistačiusių žmonių, laviruodavo, priklausomai nuo Vokietijos joms skiriamo dėmesio. Šią tezę pagrindžia ir vieno garsiausių Holokausto tyrinėtojų Raulo Hilbergo darbai, kuriuose jis teigia, kad „ne vokiečių vyriausybės buvo kur kas mažiau kategoriškos ir linkusios eiti į kompromisus“⁵⁷. Slovakijos prezidentas J. Tiso turėjo dekretą, leidžiantį jam išgelbėti kai kuriuos žydus. Tyrinėtojai pabrėžia, kad šiuo dekretu J. Tiso naudojosi, kai jam buvo paranku, – gelbėjo įtakingus, turtingus žydus, kurie prisidėjo prie Slovakijos ekonomikos, buvo pabrėžtinai lojalūs tautinės provokiškos Slovakijos idėjoms ir siekiams⁵⁸. Vis dėlto Slovakijoje žuvo apie 80 proc. iki tol gyvenusių žydų. Ši šalis, kaip ir Lietuva, dažnai sulaukia didelio dėmesio dėl Holokausto ir vietinių gyventojų vaidmens jame, todėl tai dar vienas atvejis, kada galima palyginti Slovakijos ir Lietuvos istoriją.

Reikėtų paminėti, kad lietuvių ir slovakų požiūris į žydus buvo savaip panašus, ir tai rodo, kad nors šių tautų ryšiai nebuvo labai glaudūs, juos veikė Vidurio Rytų Europos

⁵³ TROPER, Harold. Introduction, Agnes Tomasov. In: *From Generation to Generation*. The Azreali Series of Holocaust Survivor Memoirs, 2010, p. xiv.

⁵⁴ Ten pat, p. xv.

⁵⁵ HÜRTER, Johannes. The German Foreign Office, the Nazi Dictatorship, and The Holocaust: a Critical Commentary on *Das Amt und die Vergangenheit*. *Bulletin of the German Historical Institute*, 49 [2011], S. 89

⁵⁶ HILDEBRAND, Klaus. *The Third Reich*. London, 1984, p. 35.

⁵⁷ HILBERG, Raul. *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai*. Vilnius, 1999, p. 90.

⁵⁸ PAULOVICOVA, Nina. *Rescue of Jews in Slovak State (1939–1945)*. Doctoral dissertation. University of Alberta, 2012, p. 58.

regiono realybė. Įtampa ėmė didėti XX a. 4-ajame deš. ir tai galima sieti su bendrais Europoje vykusiais procesais, Trečiojo reicho stiprėjimu ir jo įtaka kitoms valstybėms. Buvo juntamas etnosų susipriešinimo dėmuo. Antai slovakai manė, kad tiek turtingi, tiek skurdūs žydai orientavosi į Prahą, palaikė glaudžius ryšius su čekais ir slovakų nelaikė lygiaverčiais. Prisidėjo ir tai, kad dalis žydų kalbėjo vengriškai, todėl jie tarsi buvo laikomi senojo Vengrijos laikų elito dalimi. Lietuvoje, ypač LAF aplinkos tekstuose, taip pat vis labiau ryškėjo vizija, kad žydai, vos Lietuvą okupuodavo kokia kita šalis, stodavo į okupantų pusę. LAF atsišaukimuose jie buvo kaltinami, kad ne tik aktyviai talkino sovietų okupantams 1940 m., bet ir carinės okupacijos metu palaikė rusinimo ir netgi lenkinimo politiką⁵⁹. Tai, deja, prisidėjo prie klaidingo „žydo-bolševiko“ įvaizdžio susiformavimo⁶⁰. Anot istorikų C. Dieckmanno ir S. Sužiedėlio, LAF rašiniuose šis įvaizdis taip pat buvo labai ryškus⁶¹. Tai nebuvo išskirtinė pozicija, nes ji buvo būdinga daugeliui regiono tautų, pavyzdžiui, gana identiška situacija klostėsi Ukrainoje⁶². Skirtingos etninės grupės Vidurio Rytų Europos regione laikydavosi atokiai viena nuo kitos, todėl nenuostabu, kad kritiniu momentu būdavo neišvengiama susipriešinimo ir pirmiausia stojama ginti savųjų interesų.

Kontrafaktinės istorijos įtaka, arba „kas būtų, jeigu būtų“

Kaip ir daugelis istorijos asmenybių, K. Škirpa, net ir praėjus dešimtmečiams po Vokietijos patirto pralaimėjimo Antrajame pasauliniame kare, teigė, kad jo pasirinktas kelias buvo teisingas, nes Lietuva, jei būtų papuolusi į Vokietijos įtakos sferą dar 1939 m., būtų išvengusi pirmosios sovietų okupacijos. Galima įvertinti, kaip realiai tai nutiko Slovakijoje. Vokietijos kišimasis į vidaus reikalus privertė dalį slovakų nesitenkinti vien satelitinės valstybės statusu, ypač 1944 m., kai tapo aišku, kad Reichas karą pralaimės. Tie, kas simpatizavo bendros valstybės su čekais idėjai, norėjo atkurti Čekoslovakiją, todėl savaip laukė ir SSRS kariuomenės įžengimo. Marksistinė istoriografija, ypač veikiama sovietų politikos, buvo linkusi sureikšminti šio sukilimo faktą, taip tarsi įtraukdama Slovakiją į karą laimėjusių šalių skaičių⁶³. Viena ryškiausių figūrų, skatinusių paminėti sukilimą, kaip kovos prieš diktatūrą simbolis buvo slovakų kilmės Čekoslovakijos

⁵⁹ JAZAVITA, Simonas. Illusions and Reality of Statehood. The Search for Parallels between the Lithuanian Activist Front and the Organisation of Ukrainian Nationalists. In: *В і с н и к Київського Національного Університету Імені Тараса Шевченка*, 2017/1 (132), c. 77–78.

⁶⁰ EIDINTAS, Alfonsas. *Trijose žvalgybose. Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 69.

⁶¹ DIECKMANN, Christoph; SUŽIEDĖLIS, Saulius. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį. Šaltiniai ir analizė*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 14–15.

⁶² LOWER, Wendy. *Nazi Empire Building and the Holocaust in Ukraine*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2005, p. 95.

⁶³ RYDER, Luke J. *Slovak Society, the Second World War, and the Search for Slovak “Stateness”*. Doctoral dissertation. Montreal: McGill University, 2017, p. 3.

komunistų partijos lyderis Alexanderas Dubčekas. Vis dėlto dabartinėje Slovakijoje sukilimo diena, rugpjūčio 29 d., vis dar laikoma nacionaline švente⁶⁴. Kadangi po Antrojo pasaulinio karo regione ėmė dominuoti sovietai, jie pirmiausia buvo suinteresuoti sugrąžinti Čekoslovakijos valstybę, kaip savo buvusią sąjungininę. Ypač čekų sluoksniuose SSRS simbolinis kapitalas buvo stipriai pakilęs, o patys sovietai, be abejo, siekė dominuoti Rytų Europoje. Vėl atsirado federacinė Čekoslovakija. Istoriografijoje galima aptikti kontroversiškų teiginių, kad po karo atkūrus Čekoslovakijos valstybę slovakai gavo didesnę autonomiją, nei turėjo tarpukariu, o tai gali sietis su hipoteze, kad naujoji, komunistinė, valdžia norėjo pasimokyti iš demokratinės Čekoslovakijos padarytų klaidų ir išvengti naujo galimo slovakų maištavimo pavojaus⁶⁵. Kaip bevertintume, satelitinės, tegul ir sovietiniam blokui priklausiusios valstybės išlaikė tam tikrus valstybingumo atributus ir bent jau tam tikrą tautinį susipratimą. Čekoslovakija buvo viena iš šalių, kurios valstybingumas buvo kiek laisvesnis. O Lietuva tuo laiku tapo grynai sovietine respublika ir buvo viena iš trijų valstybių, kurios po Antrojo pasaulinio karo iš esmės išnyko iš žemėlapių, jei neskaičiuotume Slovakijos ir Kroatijos, kurių trumpas valstybingumas buvo grynai Antrojo pasaulinio karo realija ir po karo jos tapo federacinių Jugoslavijos ir Čekoslovakijos valstybių dalimis, kurias valdė komunistinis režimas⁶⁶.

SSRS 1939 m. rugsėjo 17 d. pripažino Slovakiją, apsikeitė pasiuntinybėmis ir uždarė Čekoslovakijos atstovybę, nors dar pavasarį tuometinis šalies diplomatijos vadovas Maksimas Litvinovas koneveikė šią valstybę. Be abejo, tai rodo, kad tuometinėje Europoje pragmatinės priežastys užgoždavo ideologines. Slovakiją *de facto* dar tų pačių 1939 m. pavasarį pripažino ir Prancūzija su Didžiąja Britanija⁶⁷. Nors pastarosios dar 1939 m. rugpjūčio mėn. Slovakiją laikė suverenia valstybe, jau rugsėjo mėn., prasidėjus karo veiksams ir Slovakijai stojus į Vokietijos pusę bei vokiečiams padedant uždarius Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Lenkijos konsulatus, Londonas Slovakiją ėmė laikyti tiesiog „priešo okupuota teritorija“⁶⁸. Tai iš esmės ir parodė Slovakijos likimą. 1939 m. kovo 18 d. slovakų, o kovo 23 d. vokiečių pusė pasirašė protektorato sutartį, kuria Vokietija priėmė Slovakiją į savo globą, kartu pasilikdama sau galimybių kištis į šalies vidaus reikalus. Todėl nestebina, kad, kai 1940 m. Bratislavos valdžia pradėjo ieškoti kontaktų su Vakarų valstybėmis ir tikėjosi tapti neutralia valstybe, visi planai buvo tuoj pat pakeisti

⁶⁴ RYDER, Luke J. *Slovak Society, the Second World War, and the Search for Slovak “Stateness”*. Doctoral dissertation. Montreal Mc Gill University, 2017, p. 3.

⁶⁵ FELAK, James Ramon. *After Hitler, Before Stalin: Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia 1945–1948*. University of Pittsburgh Press, 2009, p. 2–3.

⁶⁶ Žinoma, čia reikia atskirti, kad Čekoslovakijoje jis įsigali tik 1948 m. ir remiamas jėga, pirmiausia iš Maskvos. O Jugoslavijoje tai metais komunistinis režimas pradeda judėti priešinga kryptimi – nuo Maskvos ir, nepaisant režimo panašumų viduje, laikosi dar savarankiškesnės užsienio politikos – *aut. past.*

⁶⁷ POVOŽAN, Michal. Slovakia 1939–1945: Statehood and International Recognition (de iure or de facto Statehood?). *Unisci Discussion Papers*, No 36, 2014, p. 76.

⁶⁸ Ten pat, p. 77.

„patarėjų“ iš Vokietijos⁶⁹. Vis dėlto yra manančių, kad šių patarėjų idėjas vietinė valdžia sugebėdavo pristabdyti. Patarėjai buvo atsiųsti po Vokietijos pergalės prieš Prancūziją, siekiant visiškai išivyrauti Vidurio Rytų Europoje ir pasirengti lemiamam smūgiui prieš SSRS⁷⁰. Tai galima būtų sieti tiek su SSRS pastangomis įtraukti Baltijos valstybes į savo įtakos zoną, tiek su siekiu apsisaugoti nuo galimo Vokietijos puolimo, tiek ir su pasiruošimu galimam puolimui prieš tą pačią Vokietiją. Dabartinės Vokietijos istorikė Tatjana Toensmyer pripažįsta, kad Reicho įgaliotiniai Slovakijoje dažnai būdavo labai nepatenkinti, kad vietiniai jiems trukdo dirbti ten, kur mato pavojų tautiniams slovakų interesams⁷¹. Kartu buvo ir pakankamai žmonių, kurie kvietė vokiečius parodyti pavyzdį, kaip reikėtų dirbti. Tinkamas pavyzdys – Slovakijos vidaus reikalų ministras Alexanderas Machas, raginęs perimti kuo daugiau patirties iš Vokietijos⁷². Dar vienas svarbus pastebėjimas – A. Hitleris, pasikvietęs J. Tiso į Zalcburgą, pateikė Baltijos šalių pavyzdį – teigė, kad jas, nesutikusias pasirašyti su Vokietija net nepuolimo pakto, ištikęs toks likimas, koks ištikės⁷³. Kitaip sakant, akivaizdžiai melavo, kadangi Vokietija gana lengva ranka atidavė Baltijos šalis sovietams. Nors šiuose susitikimuose A. Hitleris sudarė Slovakijos vyriausybės sutartį, atmesdamas jam neparankius ir paskirdamas jam svarbius žmones, reikėtų pabrėžti, kad visgi jis ne vieną kartą akcentavo, kad jo tikslas yra nepriklausoma Slovakijos valstybė⁷⁴. Taigi, bent fiktyviu valstybingumu slovakai galėjo mėginti naudotis, pabandyti bent kažkiek išlaviruoti. Šiuo atveju apie Lietuvą net negalėjo būti nė kalbos. Lietuvos, nepaisant 1941 m. birželio 23 d. Leono Prapuolenio Kaune paskelbto atsišaukimo⁷⁵, kuriuo buvo skelbiama Lietuvos nepriklausomybė, nepripažino nei pati Vokietija, nei jos sąjungininkai, nors K. Škirpa iš visų jėgų stengėsi tai pasiekti siųsdamas raštus daugeliui Vokietijos sąjungininkių, tikėdamasis, kad gal jos paveiks Berlyno poziciją. Tokį laišką jis nusiuntė ir Slovakijos pasiuntiniui M. Černakui⁷⁶. Beje, šiuos laiškus gavę Vengrijos ir Bulgarijos pasiuntiniai generolai Dome Sztojaj'us ir Parvanas Draganovas, kurie, kaip ir K. Škirpa, prieš tai buvo ėję karo atašė Berlyne pareigas ir su pastaruoju palaikė glaudžius asmeninius santykius, ne tik bandė užstoti gestapo izoliuotą K. Škirpą prieš vokiečius, bet ir baisėjosi, kad Trečiasis reichas gali taip neprognozuojamai pasielgti ir su jų kraštais⁷⁷. Taigi, ką šiuo atveju kalbėti apie nuo

⁶⁹ POVOŽAN, Michal. Slovakia 1939–1945: Statehood and International Recognition (de iure or de facto Statehood?). *Unisci Discussion Papers*, No 36, 2014, p. 78.

⁷⁰ TOENSMYER, Tatjana. *Slovak nationalism and the lessons learned from the history of the Slovak state 1939–1945*, p. 1–2.

⁷¹ Ten pat, p. 4.

⁷² Ten pat, p. 4.

⁷³ JANEK, István. The Development of Slovak-Hungarian Relations in 1939–1940 from a Soviet Aspect. *Central European Papers*, 2014, II/1, p. 69.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ JANKAUSKAS, Juozas. *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje*. Vilnius: LGGRTC, 2010, p. 109.

⁷⁶ ŠKIRPA, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*. Washington: Franciscan Fathers Press, 1973, p. 476.

⁷⁷ Ten pat, p. 505.

vokiečių visiškai priklausomą Slovakiją, jei tokias baimes puoselėjo ir nepriklausomos Vokietijos sąjungininkės – Vengrijos ir Bulgarijos valstybės. Jos irgi suprato, kad turi laviruoti labai atsargiai, nes užsirūstinę vokiečiai tiesiog įves į šias šalis savo kariuomenę. Vengrijoje taip ir nutiko 1944 m. Šis atvejis atskleidžia ir kitą Slovakijos pranašumą prieš okupuotą Lietuvą. Juk Slovakija turėjo savo pasiuntinybes, tad bent formaliai galėjo vykdyti užsienio politiką ir bendrauti su Vokietijos sąjungininkėmis. Tai buvo svarbus argumentas, kurį pasitarime su kitais kolegomis naudojo diplomatas E. Turauskas, kai dar stengėsi laikytis K. Škirpos linijos 1941 m. liepos mėn.⁷⁸

1942 m. pradžioje rašydamas laišką Juozui Ambrazevičiui-Brazaičiui K. Škirpa prašė neleisti maištauti prieš vokiečius (nors pastarieji elgėsi ne taip, kaip jis tikėjosi), nes jų priešai (t. y. sovietai) vis tiek yra didesnis Lietuvos priešas. Be to, jau kiek skeptiškiau kalbėjo apie tariamą Slovakijos padėtį, jo žodžiais tariant, šioje šalyje „joks obuolys nuo obels nenukrenta be vokiečių žinios“⁷⁹. Šiuo sakiniu K. Škirpa išsakė visą esmę – Slovakija iš esmės net dideliam orientavimosi į Vokietiją šalininkui nebeatrodė teigiamas pavyzdys. Taigi jos valstybingumas, jei taip galima vadinti, nedaug kuo skyrėsi nuo Lietuvos, kuri jokio suverenumo išvis neturėjo. Aktyvių Lietuvos politikų nusivylimas buvo didžiulis. Nepaisant įdėtų pastangų ir rizikos, organizuojant Birželio sukilimą, Vokietija Lietuvą vertino net ne kaip įprastą Rytų Europos šalį, bet tiesiog kaip buvusią SSRS teritoriją. Čia vokiečių politikai nebuvo originalūs. Jau Pirmojo pasaulinio karo metais faktinis Lietuvos teritorijos vadovas, totalinio karo termino pradininkas Erichas Ludendorffas pareiškė, kad lietuviai nuo rusų skiriasi tik savo palankiu nusistatymu Vokietijos atžvilgiu⁸⁰. Žinant, kad E. Ludendorffas daugeliu atvejų įkvėpė ir nacionalsocialistus, galima pastebėti per ilgą laiką susiformavusių Vokietijos politikų ir karininkų požiūrį į Lietuvą. 1940 m. birželio mėn. A. Hitleris irgi asmeniškai pasipiktino dėl SSRS įsiveržimo į Vakarų Europą, tačiau tik tada, kai sovietai ultimatumu pareikalavo, kad Rumunija atiduotų Besarabiją. Savo adjutantui A. Hitleris paminėjo, kad ultimatumas Rumunijai ir Besarabijos prijungimas prie SSRS yra „pirma Rusijos ataka prieš Vakarų Europą“⁸¹. Jo artimas patikėtinis J. Goebbelsas į šį įvykį taip pat sureagavo gerokai pikčiau, svarstydamas, kad ateina laikas, kai „teks išstumti šį azijietišką gaivalą iš Europos į Aziją, kur jam ir priklauso būti“⁸². Vadinasi, trys Baltijos šalys, kurios sovietų buvo okupuotos prieš maždaug dvi savaites, vienareikšmiškai įtakingiausio nacionalsocialistinės Vokietijos politiko akyse ir vokiečių akyse buvo tam tikras anachronizmas, kuris nelaikytas vokiečių kultūros paveiktu kraštu ar bent jau tos „tikrosios“ Europos dalimi.

⁷⁸ 1941 07 14 Lietuvos pasiuntinių susirinkimo protokolas. LCVA, f. MK-9, ap. 1, b. 6, l. 487.

⁷⁹ 1942 01 31 K. Škirpos laiškas J. Ambrazevičiui. LNMMB RS, f. PR-1244, l. 3.

⁸⁰ LULEVICIUS, Vejas Gabriel. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford University Press, 2009, p. 138.

⁸¹ MOORHOUSE, Roger. *Vėliniška sąjunga: Molotovo–Ribentropo paktas 1939–1941*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 132.

⁸² Ten pat, p. 132.

Kodėl nepavyko Lietuvai tapti „Naujosios Europos“ dalimi?

Nors A. Hitleris savo knygoje *Mein Kampf* visus slavus vertino neigiamai, slovakams propagandiniai tikslai buvo padaryta išimtis – atsižvelgdama į tai, kad Lenkija 1919 ir 1938 m. prisijungė keletą Slovakijos pasienio teritorijų, vokiečių karo propaganda nusprendė, kad šių teritorijų atsiėmimas padėtų Slovakiją įtraukti į karą, kartu parodytų pasauliui, jog Reichas gina mažųjų, nuskriaustųjų tautų interesus⁸³. Slovakijos kaip nepriklausomos valstybės atsiradimas padėjo A. Hitleriui bent iš dalies legitimuoti Čekoslovakijos užpuolimą ir Čekijos okupaciją. Taip neatlaikiusi spaudimo Slovakija tapo Vokietijos sąjungininke, o Lietuvos politinis elitas, nepaisydamas nuolatinių ir itin kategoriškų raginimų iš K. Škirpos pusės, šio kelio atsisakė ir į Vokietijos pusę nestojo. K. Škirpa liko mažuma, nes dauguma politinio elito po Klaipėdos atplėšimo itin neigiamai vertino Vokietiją. O daugeliui Lietuvos valstybės pareigūnų (nepaisant vėliau atsiminimuose išdėstytos įvykių versijos) SSRS 1939 m. atrodė kaip šalis, grąžinusi Vilnių. Antai Seimo narys, tautininkas Mečislovas Kviklys *Lietuvos aide* rašė: „Vilniaus ir Vilniaus srities grąžinimas Lietuvai kiekvieną lietuvių verčia nusilenkti prieš Galingosios Sovietų Rusijos vadovybę, kuri tarsi išpirkdama carinės Rusijos kaltę dėl mūsų tautos iškentėtų vargų ir kančių šiandien rodo savo taurųjį teisingumą ir didelį kilnumą.“⁸⁴

Po beveik 3 metų M. Kviklys sovietų buvo sušaudytas Sverdlovske. Tai tipinė pozicija, kurios neverta kartoti, tačiau galima pastebėti, kad buvo ir dar didesnę simbolinę kapitalą sukaupusių Lietuvos politinio elito veikėjų, žvelgusių šia linkme. Antai pats kariuomenės vadas Stasys Raštikis savo garsiajame straipsnyje *Karde*, dėl kurio turėjo pasitraukti iš pareigų, už Vilniaus sugrąžinimą Lietuvai tiesia forma dėkojo sovietams: „Esame dėkingi mūsų didžiajam kaimynui už grąžinimą sostinės, kurią kiti iš mūsų buvo atėmę.“⁸⁵

Nors būdas, kuriuo Lietuva gavo Vilnių, buvo suprantamas, vertinant iš to meto žinojimo perspektyvų, retrospektyviai tokie džiaugsmas šiandienos skaitytojui, be abejo, atrodo prastai. Tačiau, kai vokiečiai neparodė jokio priėjimo Lietuvos nepriklausomybei, kiti diplomatai atsiribojo nuo K. Škirpos koncepcijos ir bandė remtis Vakarų sąjungininkais, kartu pabrėždami Lietuvą kaip antivokišką valstybę. Buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis, po sovietinės okupacijos paskirtas Lietuvos diplomatijos užsienyje vadovu, 1942 m. Romoje susitiko su JAV prezidento Franklino Rooseveltto asmeniniu atstovu Vatikane diplomatu Myronu Tyloru ir šiam išdėstė, kad, nepaisant didelio Vokietijos spaudimo 1939 m., Lietuva nestojo į jos pusę, nepanoro atsidurti šalia Molotovo–Ribentropo paktą pasirašiusių valstybių, tačiau moralios politikos laikymasis turėjo jai labai skaudžių pasekmių – ji visiškai atsidūrė SSRS įtakos sferoje, kol

⁸³ BAKA, Igor. *Slovenska republika a nacistiska agresia proti Pol'sku*. Bratislava, 2006, s. 174.

⁸⁴ KVIKLYS, Mečislovas. Mes tikėsime į Sovietų Rusijos gerą valią ir mūsų tautinių aspiracijų supratimą. *Lietuvos aidas*, 1939, spalio 28, p. 10.

⁸⁵ RAŠTIKIS, Stasys. Mintys metams keičiantis. *Kardas*, Nr. 1 (325), p. 1.

galiausiai buvo šios valstybės okupuota⁸⁶. Diplomatas E. Turauskas taip pat siūlė laikytis šios koncepcijos, pasak jo, tai, kad Lietuva nepuolė Didžiosios Britanijos sąjungininkės Lenkijos, buvo faktorius, kuris turėtų priversti Vakarų valstybes jausti skolą Lietuvai. Jis sakė Lietuvos pasiuntinybės Londone patarėjui Vincui Balickui: „Visiškai suprantama, kad jei mes būtumėm tokį žygį padarę ir tuomi tapę vienu iš pirmųjų Vokietijos sąjungininkų, tai sovietai Lietuvos būtų nematę, kaip savo ausų. Tiesa, mes būtumėm laikomi okupuoti ir tikrai taip būtų, tačiau būtumėm pasilikę bent Slovakijos statusą ir figūruotumėm žemėlapy, o nebūtumėm komisarų valdomi. Jei šiandien sąjungininkai mus, nors ir teoriškai, tiesa, pripažintų bolševikams, tai būtų padarytas toks gėdos aktas, kurių istorija nepamiršta.“⁸⁷

Vis dėlto E. Turauskas, kaip ir daugelis nuoširdžiai už Lietuvos interesus kovojusių diplomatų, neįvertino, kad lygiai taip ir kitų valstybių politikai pirmiausia kovojo už savo valstybių interesus. O situacija po Antrojo pasaulinio karo buvo dėliojama ne iš moralės, bet iš jėgos pozicijų. Taigi jo minimas „gėdos aktas“ buvo padarytas ir jam paprasčiausiai nebuvo jokių alternatyvų – Vakarų sąjungininkai net norėdami neturėjo tiek pajėgumų, kad išvytų Raudonąją armiją iš Rytų Europos. O kur dar sovietų propagandos išpūstas „pergalės prieš nacizmą“ žavesys, suradęs daugybę gerbėjų Vakarų šalyse. Istorija parodė, kad ši koncepcija – pirmiausia remtis Vakarų sąjungininkais – neturėjo galimybės tapti realybe vien dėl geopolitikos. Būtent todėl K. Škirpa iki gyvenimo galo jautėsi teisus. 1965 m. 70 metų amžiaus K. Škirpa, duodamas interviu *Kariui*, teigė, kad partizanų kova yra beviltiška, nors ir herojiška, nes jų neremia kita valstybė, taigi jos nepalaikė, kadangi ši neturėjo jokios galimybės laimėti, o galimybę išsilaisvinti Lietuvą matė tik Vokietijai sustiprėjus ir suvienijus jėgas su Prancūzija, taigi geopolitiškai liko ištikimas savo idėjoms apie tvirtą, bendrą Europos valstybę⁸⁸. 1940 m. lapkričio 17 d. įsteigdamas LAF, kurio vienvaldžiu vadovu jis tapo, K. Škirpa susirinkusiems kategoriškai teigė, kad Vokietijos parama buvo svarbi Lietuvai Nepriklausomybės kovų metu, o štai Anglija yra visiškai bejėgė padėti Lietuvai geopolitiškai, todėl lietuviams belieka „pasitikėti vokiečių genijumi kuriant Naująją Europą“⁸⁹. Net po to, kai Vokietija pasirodė kitokia, nei K. Škirpa įsivaizdavo, jis vis dar tikėjosi, kad belieka ja kliautis toliau. 1942 m. sausio mėn. rašydamas Jurgiui Šauliui, K. Škirpa tikėjo, kad jo koncepcija dar bus rezultatyvi ateityje, kai tik vokiečiai patirs pirmus pralaimėjimus ir nusilps. Tada jiems pravers ir jo asmenybė, kadangi savo veiksmais jis esą užsitarnavo vokiečių pagarbą. O orientacija į „anglus-amerikonus“, K. Škirpos nuomone, nieko, be gražių žodžių, neduos, nes pastarieji

⁸⁶ 1942 09 25 S. Lozoraičio raštas JAV prezidento F. Roosevelt specialiam atstovui Vatikane M. Taylor [žiūrėta 2019 01 23]. Prieiga internete: <<http://docs.fdrlibrary.marist.edu/psf/box52/a467ap01.html>>.

⁸⁷ ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Eduardas Turauskas (1896–1966). Ateitininkas, teisininkas, žurnalistas, diplomatas, Lietuvos katalikų mokslo akademijos narys: dokumentinė monografija*. Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 479.

⁸⁸ Pulkininko Kazio Škirpos žodis rūpimais ir aktualiais klausimais. Specialus interviu „Kariui“. *Karys*, 1965, Nr. 6, p. 166.

⁸⁹ 1940 11 17 K. Škirpos paskaita „Lietuvos aktyvistų platformos metmenys“. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 128.

„prekiaus Lietuva su Sov. Rusija ar lenkais“⁹⁰. Taigi K. Škirpa buvo teisus, sakydamas, kad Vakarų sąjungininkai negalės padėti Lietuvai, nes jų padėtis to neleidžia, kita vertus, labai stipriai ir skaudžiai suklydo, neįvertindamas tikrųjų Vokietijos interesų prigimties ir jų įgyvendinimo būdų.

Svarstant šias alternatyvas, privalu atsižvelgti į Vokietijos užsienio politikos formuotojų planus. Vokietijos pasiuntinys Slovakijoje Hansas Bernardas, kurio tikrasis tikslas buvo prižiūrėti Slovakijos vidaus politiką Reichui naudinga linkme, tiesiai šviesiai pareiškė, kad Slovakija patenka į Vokietijos gyvybinę erdvę – vadinamąjį *Lebensraum*. Taigi Vokietijos strategai nieko gero nežadėjo ne tik Ostlando reichskomisariato dalimi tapusiai Lietuvai, bet ir nominaliai nepriklausomai Slovakijai. Vos tik vienas įtakingiausių Trečiojo reicho lyderių Heinrichas Himmleris pastebėjo, kad Slovakijoje gerokai sumažėjo etninių vokiečių, buvo paruošti planai, kurie turėjo visiškai sugermanizuoti Slovakiją. Išnaikinus žydus ir romus, norėta visus etninius vengrus perkelti į Vengriją, o į Slovakiją atgabenti 100 000 vokiečių šeimų. Šios susimaišiusios su Slovakijoje dar gyvenančiais vokiečiais ir provokiškai nusiteikusiais slovakais ir turėjo sudaryti „Naująją Slovakiją“⁹¹. Akivaizdu, kad net jei Slovakijos vardas tokioje valstybėje būtų išlikęs, tai būtų tik Vokietijos imperijos provincija, o pati Slovakijos valstybė vokiečiams buvo reikalinga tik propagandiniais tikslais. Kita vertus, kaip buvusi Habsburgų imperijos dalis, ji galėjo būti laikoma labiau sava būsimojo Didžiojo reicho dalimi. Ilgojoje perspektyvoje slovakų likimas turėjo būti ne kažin kuo geresnis nei lietuvių ar ukrainiečių, kurie taip pat dėjo daug vilčių į vokiečių propaguojamą „Naująją Europą“, tačiau buvo gerokai apvilti⁹². Todėl šia prasme K. Škirpos sumanymas laikyti Slovakiją kaip pavyzdį retrospektyviai atrodo labai abejotinas. Juolab Trečiojo reicho vadai, garbinę galią, iš esmės nekenė mažųjų valstybių. Kai artimas K. Škirpos bičiulis, tarp Berlyno diplomatų įtakingas Japonijos ambasadorius Hiroshi Oshima bandė 1943 m. perkalbėti A. Hitlerį ir įrodyti šiam, kad Lietuva, Latvija, Estija ir Ukraina privalo tapti nepriklausomos, o tada šių šalių kariuomenės ir visuomenės narsiai stotų kautis prieš SSRS, Vokietijos fiureris net nenorėjo leisti į kalbas, pasakydamas, kad tai yra visiškai neįmanoma. Savo artimam bičiuliui ir patikėtiniui, Trečiojo reicho propagandos ministrui J. Goebbelsui A. Hitleris papasakojo apie šį pokalbį ir pareiškė, kad negali pakęsti, kai japonai aiškina vokiečiams, kaip kurti Europą. Jo nuomone, visos mažų tautų sukurtos valstybės Europoje yra „šiukšlės“ ir turi būti kuo greičiau sunaikintos⁹³. Šis komentaras labai aiškiai atskleidžia tikrąją nacionalsocialistinės Vokietijos vadų politiką. K. Škirpa vis dėlto vylėsi remtis tais Vokietijos politikos planuotojais, kurie tikėjo, kad mažos Rytų Europos tautos gali tapti gera atsvara

⁹⁰ 1942 01 20 K. Škirpos laiškas J. Šauliui. LCVA, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 107.

⁹¹ LONGERICH, Peter. *Heinrich Himmler*. Oxford University Press, 2008, p. 458.

⁹² KAY, Alex J. *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940–1941*. New York: Berghahn Books, 2011, p. 129.

⁹³ BOYD, Carl. *The Extraordinary Envoy*. In: *General Hiroshi Oshima and Diplomacy in the Third Reich, 1934–1939*. University Press of America, 1980, p. 127.

komunizmui ir padėti sugriauti SSRS. Šias idėjas dėl skirtingų priežasčių propagavo platus ratas žmonių: nuo vieno pagrindinių Trečiojo reicho ideologų A. Rosenbergo iki karinės žvalgybos – Abvero – vadovo admirolo Wilhelmo Canario. Ši aplinka buvo labai nevienalytė, nes A. Rosenbergas buvo fanatiškas nacionalsocialistas, o W. Canaris prijautė monarchizmui, tylo mis nekentė fuurerio ir, galima sakyti, darė sabotažą daugeliui vokiečių karinių operacijų⁹⁴. Juos iš esmės vienijo stiprus antikomunizmas. Šiai stovyklai priklausė ir žmogus, su kuriuo K. Škirpa daugiausia bendradarbiavo (vien svarbiu 1940 m. liepos 2–22 d. laikotarpiu K. Škirpa su juo susitiko net 7 kartus) ir net rodė jam savo sukurtus antisovietinius atsišaukimus, pasakojo apie galimus kandidatus į būsimąją Lietuvos vyriausybę – *Peterį Kleistą*⁹⁵. Veikiamas nuoskaudos dėl Lietuvos okupacijos, kurią išgyveno labai skaudžiai (vokiečių dokumentų duomenimis, 1940 m. birželio 15 d. K. Škirpa net apsverkė matant URM pareigūnams⁹⁶), K. Škirpa minėtoje programoje ne tik gyrė „Didžiąją Vokietiją“ ir jos „geniališkąjį Vadą“, kalbėjo apie „milžiniškus vaisius“, kuriuos per trumpą laiką pasiekė nacionalsocialistų valdoma Vokietija, bet ir pavartojo daug labai šiurkštaus pobūdžio antisemitinių posakių apie žydus, kaltinamus dėl Lietuvos išdavystės ir net okupacijos, negana to, net vadino juos „svetimąja rase“ ir „krikščioniškų tautų siurbėlėmis“⁹⁷. Lyginant juos su nuosaikesniu tonu, reikštu privačiuose laiškuose kitiems diplomatams, kur kalti dėl okupacijos daugiausia įvardijami „rusai“ ar „bolševikai“, galima daryti prielaidą, kad galbūt tokiu būdu konjunktūriškai siekta žūtbūt prisiderinti prie Vokietijos politikos ir įtikti asmeniui, kurį K. Škirpa laikė įtakingu šios valstybės politinio gyvenimo užkulisių žinovu, – P. Kleistui, turėjusiam tiesioginį ryšį su Vokietijos užsienio reikalų ministru Joachimiu von Ribbentropu ir minėtu A. Rosenbergu ir iš esmės jų laikytam dideliu Rytų Europos specialistu. Šiuo atveju K. Škirpa gerokai sureikšmino P. Kleisto poziciją ir privačius pokalbius su juo, pamiršdamas patį visagalį fuurerį ir jo nuomonę, o tai buvo didelė klaida. Kitas kanalas, kurio K. Škirpa pasitikėjo per daug, buvo karinė žvalgyba – Abveras. Nors iš šios jis visada jautė pasitikėjimą, o Abverui ideologiniai dalykai rūpėjo gerokai mažiau, vis dėlto su K. Škirpa kontaktavęs plk. ltn. Kurtas Graebe lojaliai apie LAF planus pristatė ne tik karinei, bet ir politinei vadovybei⁹⁸. Kita vertus, ir kai kuriuose laiškuose lietuviams ryškus K. Škirpos antisemitinis nusistatymas, pavyzdžiui, laiške JAV lietuvių veikėjui Leonardui Šimučiui, kurio prašė paramos, K. Škirpa pamini, kad „nors Sovietai ir mūsų tautos išdavikai, žydų

⁹⁴ EIDINTAS, Alfonsas. *Trijose žvalgybose. Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 95

⁹⁵ 1943 m. parengta, nepublikuota K. Škirpos dosjė apie savo veiklą „Kovok! Pastangos gelbėti Lietuvą 1939–1941 m.“ LCVA, f. 648, ap. 2, b. 581, l. 74–83.

⁹⁶ MOORHOUSE, Roger. *Velniška sąjunga: Molotovo–Ribentropo paktas 1939–1941*. Vilnius: Alma littera, 2015, p. 123.

⁹⁷ 1940 07 15 K. Škirpos projektas. Į talką naujosios Lietuvos kurti. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 116–117.

⁹⁸ DIECKMANN, Christoph; SUŽIEDĖLIS, Saulius. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį. Šaltiniai ir analizė*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 27.

labai padedami, dar neilgai Lietuvoje šeiminkauja, bet jau suspėjo įgristi visiems mūsų tautos sluoksniams⁹⁹.

Po to, kai Vokietija nepripažino Lietuvos ir pradėjo okupacinį režimą, nuo K. Škirpos ėmė nosisukti jo bendražygiai. Nenuostabu, kad jau 1942 m. vasarą K. Škirpos vestą politiką iliuzijomis jau vadino ne tik jo politiniai priešininkai, bet ir artimas bendradarbis, buvęs asmeninis sekretorius LAF'e Antanas Valiukėnas, apie tai su neslepiamu liūdesiu išsitaręs laiške kitam artimam K. Škirpos bičiuliui, diplomatui Albertui Geručiuui, kuriam K. Škirpa buvo numatęs propagandos ministro postą būsimoje nepriklausomoje Lietuvoje¹⁰⁰. Visgi tai jau buvo daroma po laiko, o 1941 m. vasarą, panašu, kad K. Škirpos politiką rėmė net tokie jo ilgamečiai oponentai kaip Edvardas Turauskas, tvirtai tikėjęs „Tamstos žvaigžde“¹⁰¹.

Savo atsiminimuose K. Škirpa paprastai labai daug dėmesio skyrė savo vizijai 1939 m. žygiuoti į Vilnių ir jį atsiimti jėga. Tai padaryti jį labai skatino minėtas P. Kleistas. Tačiau ne tik jis. Juk tuomet Vokietija su SSRS glaudžiai bendradarbiavo, tad ir pastaroji visiškai pripažino Vokietijos interesus Lietuvoje iki pat rugsėjo 28 d., kol rugpjūčio 23 d. buvo papildyta pasirašyta sutartis¹⁰². Kita vertus, nors vokiečiai gausiai dalijosi su K. Škirpa savo planais apie žygį į Vilnių, aptarti tolesnės Lietuvos gyvenimo eigos su pasiuntiniu jie neplanavo. Tai puikiai iliustruoja jų 1939 m. rugsėjo 20 d. planas, kuriuo buvo siekiama Lietuvą akivaizdžiai paversti savo protektoratu. Lietuvos kariuomenė turėjo būti susaisyta akivaizdžiais įsipareigojimais su vermachto vadovybe ir taip patekti jos dispozicijon. Šiam procesui kontroliuoti į Kauną turėjo būti atsiųsta nuolatinė vokiečių kariuomenės atstovų komisija. Ji turėjo „patarti“, koks bus Lietuvos kariuomenės dydis, įranga, aprūpinimas. Visa tai dar turėjo būti papildyta ekonominio bendradarbiavimo sutartimi. Kad nekiltų kažkokių nesusipratimų, A. Hitleris nusprendė apsidrausti ir paskelbė įsakymą Rytprūsioose paruošti karinius dalinius, kurie galėtų greitai užimti Lietuvą, net prasidėjus ginkluotam pasipriešinimui¹⁰³. Tai labai priminė šturkštų būdą, kuriuo Vokietija pradėjo savo „sąjungą“ su Slovakija. Dar nuo 1939 m. birželio mėn. H. Himmleris sustiprino savo vadovaujamų sukarintų ir policinių Vokietijos struktūrų aktyvų kišimąsi į Slovakijos vidaus gyvenimą. Pirmiausia jis įkūrė lokalų slaptosios policijos – gestapo – padalinį Slovakijoje, per kurį kišdamasis į šios valstybės vidaus vaidmenį, anot žymaus Trečiojo reicho istorijos tyrėjo P. Longericho, čia tvarkėsi *de facto* kaip Vokietijoje¹⁰⁴. Tai dar kartą parodo, kiek nedaug valstybingumo vokiečiai leido turėti nominaliai nepriklausomai

⁹⁹ 1941 01 30 K. Škirpos laiškas L. Šimučiui. LCVA, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 98.

¹⁰⁰ 1942 06 30 A. Valiukėno laiškas A. Geručiuui. VUB RS, f. 155, b. 643.

¹⁰¹ 1941 01 17 E. Turausko laiškas K. Škirpai. LCVA, f. MK-9, ap. 1, b. 11, l. 79.

¹⁰² Pats K. Škirpa mini, kaip SSRS ambasadorius Berlyne Aleksandras Škvarcevas mokė jį, kad lenkai amžini Lietuvos priešai, ir stebėjosi, kodėl Lietuva neina atsiimti savo sostinės: ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos 1938–1940: atsiminimai ir dokumentai*. Chicago–Vilnius: AB „Vilspa“, 1996, p. 211.

¹⁰³ *Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937–1945)*. Washington, 1957, Vol. VIII, p. 112.

¹⁰⁴ LONGERICH, Peter. *Heinrich Himmler*. Oxford University Press, 2008, p. 490.

Slovakijai. Akivaizdu, kad toks kišimasis turėjo prieštarauti K. Škirpos lūkesčiams dėl nepriklausomos Lietuvos valstybingumo. 1939 m. Lietuvos karo atašė pareigas Berlyne ėjęs plk. Kazys Grinius (jaunesnysis) prisiminė, kad tuomet „iki pat paskutinės minutės vokiečiai tikėjosi, esą Lietuva pasuks slovąkų pėdomis“¹⁰⁵. Išties Slovakija buvo valstybė, kuri ne tik suteikė galimybę vokiečių 14-ajai armijai atakuoti iš savo teritorijos, bet ir pasiuntė į kovą net tris savo divizijas, vadovaujamas gen. Ferdinando Čatlošo. Kadangi pagrindinį smūgį iš Vokietijos sulaukusi Lenkija koncentravo savo jėgas sostinei ginti, slovąkų kariniai junginiai nesunkiai pasiekė savo tikslą. Teritorijos, į kurias slovakai pretendavo, buvo Lenkijos prisijungtos ankstesnių ginčytinų konfliktų metu, o dabar jos nesunkiai buvo sugrąžintos Slovakijos valstybei. Visuomenėje pakilo patriotizmo ir pasitikėjimo savo valstybe lygis, kadangi taip buvo iš dalies atsirevanšuota už prastą pasirodymą Slovakijos ir Vengrijos „mažajame kare“ tų pačių metų kovą, kai Slovakija turėjo pripažinti istorinės kaimynės pranašumą ir greitai pasiduoti, taip ir nesulaukusi užtarimo iš Berlyno. Lietuvos atveju tai galima palyginti su 1938 ir 1939 m. ultimatumų priėmimu – tik tuomet Lietuva vylėsi sulaukti apčiuopiamo užtarimo iš SSRS, nors jo ir nesulaukė.

Vis dėlto vertėtų paminėti atvejį, kai K. Škirpa koncepcija atrodė gana reali. Tai įvyko 1942 m., išblėsus vokiečių entuziazmui dėl lengvų pergalių Rytuose. Tuomet aukštas Vokietijos okupuotų Rytų ministerijos valdininkas Werneris Hasselblattas, kuriuo pasitikėjo šios ministerijos vadovas A. Rosenbergas, sukūrė planą, kuriuo siekta įkurti „Didžiosios Ukrainos“ valstybę, sukurti nominaliai nepriklausomas valstybes, kurių statusas primintų Slovakijos turėtą¹⁰⁶. K. Škirpa buvo susitikęs su W. Hasselblattu, teigiu, kad jis neva šiuo planu buvo įtikinęs A. Rosenbergą keisti Rytų politiką, tačiau šioms planams pasipriešino visagalė SS organizacija¹⁰⁷. Istoriniai tyrimai iš dalies pagrindžia šiuos teiginius – nurodo, kad W. Hasselblatto planas net neatsidūrė ant A. Hitlerio ir jo artimiausių patikėtinių stalo¹⁰⁸. Kita vertus, išsamesnė plano analizė rodo, kad Lietuvai jis nebūtų buvęs naudingas, nes dalis jos teritorijos, ypač esanti šalia sienos su Vokietija, pagal tą patį planą būtų pasmerkta greitai germanizacijai, gyventojus keliant toliau į Rytus, o į jų vietą atkeliant vokiečius. Šiuo atveju K. Škirpa galėjo viltis, kad tai bus mažesnė blogybė negu bolševikinės SSRS reokupacija, tačiau ilgoje perspektyvoje Lietuvai W. Hasaselblatto teorijos išsipildymas, be abejo, būtų buvęs labai skausmingas.

Tarp K. Škirpos ir J. Tiso yra ir daugiau paralelių. Dar viena jų – padėtį tiek okupuotoje Lietuvoje, tiek satelitinėje Slovakijoje vis labiau ėmė kontroliuoti kiti žmonės. Lietuvoje pagrindiniu vokiečių talkininku tapo pirmasis generalinis tarėjas, 1929–1934 m.

¹⁰⁵ SKIRIUS, Juozas. Tragiškiausias XX amžiaus Lietuvos valstybei laikotarpis: 1938–1940 metai pulkininko Kazio Griniaus raštuose. *Istorija*, 2017, t. 108, Nr. 4, p. 102.

¹⁰⁶ KAY, Alex J. *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940–1941*. New York: Berghahn Books, 2011, p. 102.

¹⁰⁷ ŠKIRPA, Kazys. Už ką naciai mane areštavo. *Dirva*, 1947, vasario 6.

¹⁰⁸ KAY, Alex J. *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940–1941*. New York: Berghahn Books, 2011, p. 104

kariuomenės Generalinio štabo viršininko pareigas ėjęs Petras Kubiliūnas. Jis bandė glaudžiai bendradarbiauti su faktiniu Lietuvos vietininku paskirtu Adrianu von Rentelnu. Slovakijoje vis didesnę įtaką turėjo ministras pirmininkas Vojtechas Tuka – artimo bendradarbiavimo su nacionalsocialistine Vokietija šalininkas. Jo įtaka Slovakijoje ypač padidėjo, jam susitikus su itin aukštais Vokietijos lyderiais kaip Reinhardu Heydrichu ar tokiais asmenimis kaip Adolfu Eichmannu, kurie tiesiogiai ir prisidėjo prie idėjos žydų likimą išspręsti galutinio sprendimo būdu¹⁰⁹. Taigi, net jei K. Škirpa ir J. Tiso buvo orientacijos į Vokietiją šalininkai, buvo gerokai didesnių šios linijos fanatikų, kurie net nebandė derėtis su vokiečiais. J. Tiso, kuris slovakų istorinėje atmintyje siejasi su valstybingumu, Slovakijos valstybės raida, nors jo veikla ir buvo vertinama kritiškai, išlieka svarbi asmenybė¹¹⁰. Vis dėlto dėl vokiečių arogantiškų ir represyvių veiksmų atmosfera tiek Lietuvoje, tiek Slovakijoje greitai bjuro. Net radikaliam nusiteikę voldemarininkai, susispietę į Lietuvos nacionalistų partiją, rašė memorandumą vokiečiams, kuriuo reikalavo Lietuvos nepriklausomybės, todėl ši partija buvo uždaryta¹¹¹. Tai kėlė pasipiktinimą. Netrukus Lietuvoje imtasi veiksmų blokuoti mobilizaciją į karines formuotes, tokias kaip SS legionus, vengta atiduoti jaunimą Reicho darbo tarnybai, kūrėsi antinacinė rezistencija. Slovakai, matydami geopolitinius pokyčius, ėmė rengti ginkluotą sukilimą, kuris ir dabar yra minimas šalies istorinėje atmintyje. Skirtumai čia vėlgi svarbūs, Lietuvoje antinacinė rezistencija buvo pasyvaus pobūdžio, nes nenorėta eikvoti jėgų laukiant dar baisesnio priešo – sovietų – sugrįžimo. O Slovakijoje į Raudonosios armijos pajėgas žiūrėta su tam tikra viltimi – kaip į pagrindinę jėgą, smogtą prieš įgirusius vokiečius. Tai yra susiję su nesėkmingu, bet pakankamai kovingu 1944 m. sukilimu prieš vokiečius. Siekiant jį atminti, nūdienos Slovakijoje rugpjūčio 29 d. yra laikoma valstybine švente. Sukilimo įspūdingos memorializacijos tikslas – atriboti Slovakiją nuo Vokietijos partnerės praeities ir parodyti ją kaip globalios antihitlerinės koalicijos narę. Kartu galima atkreipti dėmesį, kad jau karo metais K. Škirpos vaidmenį iš esmės kritikavo liberalesnės srovės atstovai, pavyzdžiui, antinacinės rezistencijos žmonės. Vienas iš jų Algirdas Vokietaitis teigė, kad „dėl jo nelabai vykusių ir Lietuvos poziciją kompromituojančių veiksmų, mėginant derėtis su Geštapo ir Wermachto atstovais, jis vakarų sąjungininkų ir net neutralių kraštų atstovų tarpe buvo įsigijęs lietuviško kvislingo vardą“¹¹². A. Vokietaitis 1943 m. nuėjo dar toliau pareikšdamas, kad kaip Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje K. Škirpa turėtų būti pirmas, kuris protestuotų prieš Vokietijos įvykdytą Lietuvos okupaciją, o jis to nedaro, todėl viso labo yra Berlyno „įrankis“¹¹³. Daug kritikos K. Škirpa sulaukė iš buvusio prezidento

¹⁰⁹ NIŽNANSKY, Edvard. The discussions of Nazi Germany on the deportation of Jews in 1942 – the examples of Slovakia, Rumania and Hungary. *Historický časopis*, 2011, Vol. 59, p. 118–119.

¹¹⁰ POLIŠENSKA, Milada. *Czechoslovak Diplomacy and the Gulag*. Central European University Press, 2015, p. 3.

¹¹¹ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*. Vilnius: Valsstybinis leidybos centras, 1996, p. 136.

¹¹² VOKIETAITIS, Algirdas. *Laisvės besiekiant. Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos indėlis į antinacinę rezistenciją*. Chicago, 1983, p. 224.

¹¹³ 1943 m. A. Vokietaičio komentarai dėl K. Škirpos požiūrio į VLIK'ą. *KMM*, GEK 2321, l. 1.

A. Smetonos, pasiuntinio Vašingtone Pranciškaus Žadeikio, pasiuntinio Londone Broniaus Kazio Balučio ir kitų, kurie nuo pat pradžių labai skeptiškai žiūrėjo į glaudžią orientaciją į Vokietiją, statydami visas kortas ant geros anglosaksų valstybių valios Lietuvos atžvilgiu. Ypač įdomūs šiuo atveju K. Škirpos susirašinėjimai su Vasario 16-osios akto signataru Jurgiu Šauliu, tuomet Lietuvos pasiuntiniu Šveicarijoje. Abu jie buvo buvę Lietuvos pasiuntiniai Vokietijoje ir Lenkijoje, J. Šaulys buvo tiesioginis K. Škirpos viršininkas Vokietijoje svarbiu 1931–1937 m. laikotarpiu. Antrojo pasaulinio karo metais jų požiūris į Vokietiją iš esmės išsiskyrė. J. Šaulys suprato, kad anglosaksai nebeturės jėgų padėti Lietuvai, nors jis tikėjo Atlanto chartijos idealais. Kaip pats pripažino, jis labai vertino antisovietinį Birželio sukilimą ir bandymą sudaryti savo vyriausybę, tačiau laiškuose priminė K. Škirpai, kad būtent Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) išvairavimas parodė, ko galima tikėtis iš vokiečių. Viename iš savo laiškų K. Škirpai Vasario 16-osios akto signataras paminėjo, kad „jei kažkokių realpolitik vilčių dar buvo galima tikėtis iš kaizerinės Vokietijos, tai Hitlerio pasaulyje jokiai Lietuvai nebus vietos, o lietuviai turės būti vergais. <...> Hitleris yra toks fanatiškas savo politikos vykdytojas, kad paaukos visą Vokietiją“¹¹⁴. Kartu J. Šaulys teigė, kad visuomet tikėjo demokratija, tad smerkė K. Škirpos pastangas Lietuvoje įvesti fašistinio ar net nacionalsocialistinio pobūdžio režimą¹¹⁵. Jų polemika buvo aštri, tačiau neperžengė padorumo ribų. Paradoksalu ar ne, bet ją nutraukė K. Škirpos areštas – vokiečiai jį areštavo 1944 m. birželio mėn. Taip J. Šaulys pasirodė įžvalgesnis. Todėl ir dabarties visuomenėje K. Škirpa lieka gana kontroversiškai vertinama asmenybe. Tiesa, J. Tiso sulaukė mirties bausmės pokarinėje Čekoslovakijoje, nes čekai jo nemėgo, be to, buvo vykdomas spaudimas iš Maskvos. Tačiau su slovakų daliniais į Lenkiją įsiveržęs generolas Ferdinandas Čatlošas netgi buvo amnestuotas ir komunistinėje Čekoslovakijoje nuo 1948 m. toliau sau gyveno laisvėje. Dalis J. Tiso politinei vadovybei prijautusių slovakų, kaip ir K. Škirpos LAF idėjoms prijautusių lietuvių, po karo rinkosi emigraciją. Tačiau likę Lietuvoje, prie LAF prisidėję žmonės buvo labai persekiojami. Kai kurie jų, pavyzdžiui, Klemensas Brunius, net po to, kai grįžo iš lagerių, vėliau buvo nužudyti KGB¹¹⁶. Žiauraus likimo sulaukė ir vienas iš pačių artimiausių K. Škirpos padėjėjų A. Valiukėnas, kuris tapo dvigubu agentu ir iš esmės kovojo prieš vokiečius, talkindamas amerikiečiams¹¹⁷. 1945 m. gavęs užduotį jis liko Berlyne, bet buvo SMERŠ (liet. – *mirtis šnipams*, SSRS represinė struktūra) grupės, vadovaujamos iš Lietuvos kilusio Aleksandro Slavino, sučiuptas ir vėliau nužudytas. Istorikas Severinas Vaitiekus laiko jį viena mįslingiausių ir svarbiausių rezistencinių figūrų, sugebėjusių palaikyti ryšį ne tik su okupuota Lietuva (vokiečiai laisvą judėjimą

¹¹⁴ 1944 03 03 J. Šaulio laiškas K. Škirpai. LCVA, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 143.

¹¹⁵ 1944 05 25 J. Šaulio laiškas K. Škirpai. LCVA, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 162.

¹¹⁶ JANKAUSKAS, Juozas. *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje*. Vilnius: LGGRTC, 2010, p. 42–43.

¹¹⁷ WHEATLEY, Ben. *British Intelligence and Hitler's Empire in the Soviet Union, 1941–1945*. Bloomsbury Publishing, 2017, p. 92.

varžė – *aut. past.*), bet ir neutralia Švedija¹¹⁸. Pats K. Škirpa tokio likimo išvengė – tai buvo daugybę solidžių pažinčių turintis karininkas ir diplomatas. Turėjo jis daug tokių pažinčių ne tik Vokietijos, bet ir JAV aukštuose diplomatinuose sluoksniuose, tarp tokių galima paminėti svarbius diplomatus Anthony Biddle, Bernardą Guflerį ir kitus, kurie Antrojo pasaulinio karo metais ir po to atliko didelį vaidmenį JAV diplomatijoje. Šios ir kitos pažintys padėjo jam karo pabaigoje išvengti patekimo į sovietų rankas ir atsidurti Paryžiuje. Vėliau per Dubliną jis pasiekė Vašingtoną, kur liko aktyvus išeivijos gyvenime, rašė memuarus, dalyvavo polemikoje. Įdomu tai, kad net gyvenimo pabaigoje K. Škirpa liko įsitikinęs, kad jo pasiūlyta koncepcija – 1939 m. rugsėjo mėn. žygiuoti į Vilnių – būtų leidusi Lietuvai turėti aptartą Slovakijos statusą. Tai jam vis tiek atrodė geresnė alternatyva nei tai, kas nutiko tikroje istorijoje – Lietuva neteko net nominalios nepriklausomybės, o penki dešimtmečiai sovietinės okupacijos atnešė didžiulių nuostolių, kurie juntami ir dabar. Kita vertus, istorija parodė, kad miglota perspektyva tapti Trečiojo reicho sąjungininkais nebuvo reali vien dėl to, kad pati Vokietija buvo per daug ambicinga, agresyvi ir arogantiška mažos Lietuvos atžvilgiu. Lietuva yra šalis, kurioje rugpjūčio 23 d. yra viena svarbiausių datų istorinėje atmintyje. Be abejo, šią dieną minėti būtų buvę daug sunkiau, jei pasinaudoję K. Škirpos sumanymu Lietuvos kariniai daliniai būtų prisijungę prie Vokietijos ir SSRS vykdytos Lenkijos invazijos, tegul ir siekdami atgauti prarastą sostinę. Tuometinė Europa Vilnių buvo pripažinusi Lenkijai, čia gyveno nemažai lenkų tautybės žmonių, todėl lietuvių desperatiškas noras atgauti sostinę Europos sostinėse dažnai buvo stebimas pašaipiai. Be to, išlieka svarbus faktas, kad Lietuva niekada netapo nacionalsocialistinės Vokietijos sąjungininke, todėl, nepaisant kai kurių lietuvių individualaus dalyvavimo Holokausto nusikaltime, kolektyvinė atsakomybė Lietuvai kaip valstybei negali būti taikoma. Kita vertus, nepaisant to, kad J. Tiso akademine istoriografijoje dažniausiai vertinamas kritiškai, vis dėlto jo priimtas sprendimas imtis vadovauti Slovakijos valstybei, užuot leidus kaimyninėms valstybėms ją pasidalyti, yra suprantamas kaip pastanga vengti dar didesnio blogio. Tas pats atvejis galiotų ir K. Škirpos koncepcijai. Ji buvo klaidinga, nes neįvertino Vokietijos politinio elito neigiamo požiūrio į bet kokias Lietuvos valstybingumo galimybes. Vokietija pradėjo Lietuvos teritorijoje Holokausto nusikaltimą prieš žmoniją – beprecedencio masto žydų žudynes, prie kurių prisidėjo dalis įvairios motyvacijos lietuvių. Nors K. Škirpa dažnai sulaukia kaltinimų dėl antisemitinių tekstų LAF'e, kuriuos rengė pats ir kaip organizacijos vienvaldis lyderis leido rengti kitiems, jis pats apie šią temą daug nekalbėjo. Teko aptikti vienintelį atvejį 1947 m., kai, atsakydamas į JAV lietuvių komunistų laikraščio *Vilnis* kaltinimus dėl pogromų organizavimo, K. Škirpa atsakęs, kad jis savo pasaulėžiūra yra priešingas bet kokiems pogromams, jo nuomone, „visiems gerai žinoma, kad Lietuvoje Žydus išnaikino naciai, vykdydami savo antisemitinę ideologiją. Be to, jie siekė pagrobti turtus mūsų krašte, ypač Žydų namus ir įmones miestuose, kad tuos turtus perleisti

¹¹⁸ VAITIEKUS, Severinas. *Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antroje pusėje*. Vilnius: LGGRTC, 2017, p. 153, 232, 345.

Vokiečiams kolonistams, kuriuos masiniai gabeno į Lietuvą, pirmoje eilėje suvokietinimui mūsų miestų. <...> Apie nacių išnaikinimą žydų Lietuvoje tepatyčiau pirmą kartą tik 1942 m. pradžioje, kada dauguma Lietuvos Žydų bene jau buvo nacių išnaikinta¹¹⁹.

Verta pabrėžti, kad po LLV išvaikymo diplomatų korespondencijoje svarstymas apie žydus iš esmės neegzistuoja, išskyrus labai retas išimtis. Pirmiausia dominuoja vokiečių skriaudos prieš etninius lietuvius, nusivylimas dėl LLV nepripažinimo. Bet kuriuo atveju net jei K. Škirpa sužinojo apie kraupų Lietuvos žydų likimą tik 1942 m. pradžioje, jis vis dar buvo linkęs orientuotis į Vokietiją, kaip ir anksčiau, nematydamas geresnės išeities, vildamasis pasinaudoti pažintimis su aukštais Reicho pareigūnais ir laukdamas, kol Vokietija susilpnės tiek, kad leisis į kompromisus, bet ne tiek, kad Lietuvą užims SSRS kariuomenė. Taip 1943 m. atsirado jo koncepcija dėtis su antihitlerinėmis Vokietijos jėgomis – pirmiausia su senu K. Škirpos pažįstamu generolu Ludwigu Becku, kuris buvo vienas svarbiausių pasikėsinimo į A. Hitlerį veikėjų. Kita vertus, istorikas Stanislovas Stasiulis atkreipia dėmesį, kad K. Škirpa 8-ajame dešimtmetyje leistuose atsiminimuose net nebando teisintis dėl Holokausto, o jo „Sukilime Lietuvos suverenumui atstatyti“ pats Holokaustas kaip reiškinys net neminimas, kitaip nei kitų to meto įvykių liudininkų – net K. Škirpai pritarusių Zenono Ivinskio, Juozo Ambrazevičiaus ar vyskupo Vincento Brizgio – atsiminimuose, kur, nepaisant kai kur pastebimo noro visą kaltę dėl įvykių suversti tik pagrindiniam kaltininkui – nacionalsocialistinei Vokietijai ar žydų veiklos sovietų represinėse struktūrose sureikšminimo, vis dėlto žydai užjaučiami dėl savo likimo. S. Stasiulis daro išvadą, kad toks K. Škirpos pasirinktas nutylėjimas yra labai iškalbingas, nes tai „savaime daug pasako apie autoriaus požiūrį ir laikyseną“¹²⁰.

Verta prisiminti, kad, nepaisant skaudžių klaidų, K. Škirpa buvo pirmasis Lietuvos kariuomenės savanoris, pirmasis iškėlęs nepriklausomos Lietuvos vėliavą Gedimino bokšte Vilniuje ir visą savo karjerą paskyręs šiai valstybei stiprinti, nors jis tai darė, neatsižvelgdamas į kitų nuomones. Patyręs Lietuvos okupaciją, kaip jau rašyta, net praverko, visa tai matant aukštam oficialiam Vokietijos pareigūnui Ernstui Woermannui. Žinant K. Škirpos valdingą, kiek atšiaurų būdą, reikia suprasti, kokią asmeninę dramą jis turėjo išgyventi, jei taip nesusitvardė. Iš žmogiškos pusės atrodo suprantama, kad siekdamas pagrindinio savo gyvenimo tikslo jis numatė daryti viską, kad ta okupacija kuo greičiau baigtųsi, nes jam tai buvo egzistencinis klausimas. Tai ir nulėmė, kad jo orientacija į Vokietiją dar labiau sustiprėjo ir jis vis labiau linko matyti vokiečių politikoje tik tai, ką vylėsi pamatyti. Taip K. Škirpa ir jo aklavietę pasiekusi koncepcija bent iš dalies simbolizavo ir visos Lietuvą ištikusios tragedijos mastą.

¹¹⁹ ŠKIRPA, Kazys. Paaikškinimas. Buvusio Lietuvos Ministro Berlyne Pareiškimas dėl Šmeižto Tilpusio Amerikos Spaudoje. *Dirva*, 1947, spalio 24, p. 1.

¹²⁰ STASIULIS, Stanislovas. *Holokausto Lietuvoje istoriografija: tradicijos ir problemos. Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas, 2018, p. 138.

Išvados

1939 m. Vokietija iš esmės ėmė formuoti naują Europos politinį žemėlapi. Slovakijos valstybė atsirado sunaikinus Čekoslovakiją. Čekija buvo okupuota Vokietijos, o Slovakijos prezidentu tapęs J. Tiso turėjo sutikti su vokiečių reikalavimais, kitaip jo šalis būtų buvusi atiduota Vengrijai. Lietuva 1939 m. rugsėjo mėn., nepaisant pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos siūlymų, nesutiko stoti į Vokietijos pusę, tačiau įsileido Raudonosios armijos įgulus ir netrukus neteko nepriklausomybės. Ją atgauti K. Škirpa tikėjosi padedamas Vokietijos.

Lietuvių aktyvistų fronto vadą K. Škirpą ir Slovakijos prezidentą J. Tiso siejo ne tik didelis patriotizmas savo šaliai, antikomunizmas, bet ir autoritarinės tendencijos, konjunktūrinė orientacija į Vokietiją, antisemitinės nuostatos. Kitaip nei J. Tiso, K. Škirpa prie valdžios net nebuvo prileistas ir neturėjo galimybės praktiškai įgyvendinti savo siekių. Todėl, nors Birželio sukilimas prisidėjo prie SSRS kariuomenės išvijimo iš Lietuvos, nepriklausomybės tai neatnešė. Lietuva 1941 m. neįgijo net Slovakijos statuso.

Slovakijos sukūrimas 1939 m. buvo naudingas Vokietijai dėl propagandinių sumetimų, tai buvo kelias į kuriamą „Naująją Europą“, kurioje turėjo dominuoti Reichas. Slovakija, kadaise priklausiusi Habsburgų imperijai, buvo iš dalies laikoma ir vokiškos kultūros kraštu. O Lietuva buvo laikoma tarpiniu tarp skirtingų civilizacijų kraštu, buvo suprantama kaip buvusios Rusijos, o vėliau SSRS įtakos sferos dalis, paprasčiau tariant, – Rytų Europa. Todėl jos likimas įėjo į šį platesnį klausimą ir priklausė nuo to, kaip Vokietijai seksis karas su SSRS. Tai buvo esminis geopolitinis skirtumas tarp Lietuvos ir Slovakijos.

Nors Vokietijos politinė ir karinė vadovybė stengėsi įtraukti Lietuvą į savo pusę 1939 m. rugsėjo mėn., daryti to paties 1941 m. birželio mėn. vokiečiai tiesiog nebematė prasmės, nes čia buvo galima nevaržomai imtis tokios politikos, kurios NDSAP viršūnės ir siekė. Kita vertus, Vokietija, ypač jos represinės struktūros, šiurkščiai kišosi ir į formaliai nepriklausomos Slovakijos gyvenimą, planavo šią valstybę stipriai germanizuoti. Vis dėlto Slovakija, priklausomai nuo Vokietijos padėties fronte, galėjo laviruoti šiek tiek daugiau nei Lietuva, kur, nepaisant K. Škirpos ir jo bendražygių Lietuvių aktyvistų fronto pastangų, buvo įvestas okupacinis režimas, apribojęs bet kokias lietuvių savivaldos galimybes. Tai simbolizavo aklavietę, kurioje atsidūrė visa Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais.

Šaltiniai ir literatūra

1. 1939 03 13 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos raštas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiuui. *LCVA*, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 147–148.
2. 1939 11 23 Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje patarėjo J. Kajecko Pro Memoria užsienio reikalų ministerijai. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 480, l. 143.
3. 1940 04 16 Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos raštas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiuui. *LCVA*, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 9.

4. 1940 07 Lietuvių aktyvistų fronto įstatai. Projektas. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 143–152.
5. 1940 07 15 K. Škirpos projektas. Į talką naujosios Lietuvos kurti. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 117.
6. 1940 11 17 K. Škirpos paskaita „Lietuvos aktyvistų platformos metmenys“. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 128.
7. 1940 11 17 Lietuvių aktyvistų fronto programa. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 140.
8. 1940 11 20 K. Škirpos laiškas S. Lozoraičiui. *LCVA*, f. MK-9, ap. 1, b. 11, l. 67.
9. 1941 01 17 E. Turausko laiškas K. Škirpai. *LCVA*, f. MK-9, ap. 1, b. 11, l. 79.
10. 1941 01 30 K. Škirpos laiškas L. Šimučiui. *LCVA*, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 98.
11. 1941 03 24 Lietuvių aktyvistų fronto Lietuvai išlaisvinti nurodymai. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 188.
12. 1941 07 14 Lietuvos pasiuntinių susirinkimo protokolai. *LCVA*, f. MK-9, ap. 1, b. 6, l. 487.
13. 1941 07 18 „Lietuvių biuletenis Nr. 81“. Leido A. Gerutis. *VUB RS*, f. 155, b. 291.
14. 1942 01 20 K. Škirpos laiškas J. Šauliui. *LCVA*, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 107.
15. 1942 01 31 K. Škirpos laiškas J. Ambrazevičiui. *LNMMB RS*, f. PR-1244, l. 1–4.
16. 1942 06 30 A. Valiukėno laiškas A. Geručiui. *VUB RS*, f. 155, b. 643.
17. 1942 09 25 S. Lozoraičio raštas JAV prezidento F. Roosevelt specialiam atstovui Vatikane M. Taylor [žiūrėta 2019 01 23]. Prieiga internete: <<http://docs.fdrlibrary.marist.edu/psf/box52/a467ap01.html>>.
18. 1943 m. parengta, nepublikuota K. Škirpos dosjė apie savo veiklą „Kovok! Pastangos gelbėti Lietuvą 1939–1941 m.“. *LCVA*, f. 648, ap. 2, b. 581, l. 74–83.
19. 1943 m. A. Vokietaičio komentarai dėl K. Škirpos požiūrio į VLIK'ą. *KMM*, GEK 2321, l. 1.
20. 1944 03 03 J. Šaulio laiškas K. Škirpai. *LCVA*, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 143.
21. 1944 05 25 J. Šaulio laiškas K. Škirpai. *LCVA*, f. 668, ap. 2, b. 62, l. 162.
22. Antrasis Čekoslovakijos padalinimas. *Apžvalga*, 1939, kovo 19.
23. BAKA, Igor. *Slovenska republika a nacistiska agresia proti Pol'sku*. Bratislava, 2006.
24. BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.
25. BOYD, Carl. *The Extraordinary Envoy. General Hiroshi Oshima and Diplomacy in the Third Reich, 1934–1939*. University Press of America, 1980.
26. BUBNYS, Arūnas. Provokiška Lietuvos valstybės atkūrimo vizija (1940–1944). Iš: *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*. Vilnius: Vaga, 1999.
27. BUKELEVIČIŪTĖ, Dalia. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011.
28. CICHOPK-GAJRAJ, Anna. *Jews, Poles, And Slovaks: A Story Of Encounters, 1944–48. Doctoral Dissertation*. University of Michigano, 2008.
29. ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Eduardas Turauskas (1896–1966). Ateitininkas, teisininkas, žurnalistas, diplomatas, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys: dokumentinė monografija*. Vilnius: Versus aureus, 2016.

30. DIECKMANN, Christoph; SUŽIEDĖLIS, Saulius. *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį. Šaltiniai ir analizė*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
31. *Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937–1945)*. Washington, 1957, Vol. VIII.
32. EIDINTAS, Alfonsas. *Lietuvos žydų žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vaga, 2001.
33. EIDINTAS, Alfonsas. *Trijose žvalgybose. Lietuvos kavalerijos kapitono istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
34. Europos padangė vėl pradėjo niauktis. *Darbininkas*, 1939, kovo 17.
35. FELAK, James Ramon. *After Hitler, Before Stalin: Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia 1945–1948*. University of Pittsburgh Press, 2009.
36. JANEK, István. The Development of Slovak-Hungarian Relations in 1939–1940 from a Soviet Aspect. *Central European Papers*, 2014, II/1.
37. JANEK, István. The History of the Slovak-Hungarian “Little War” and Its Interpretations in National Histories. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2015 (2).
38. JANEK, István. The Mediating Activity of János Esterházy between the Governments of Slovakia and Hungary in 1939–1942 with Specific Regard to the Jewish Question. *West Bohemian Historical Review*, 2015/1.
39. JANKAUSKAS, Juozas. *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje*. Vilnius: LGGRTC, 2010.
40. JAZAVITA, Simonas. Diplomatic Activities of Kazys Škirpa, the First Lithuanian Envoy to Poland, in March–December, 1938. *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, 2015, No 6.
41. JAZAVITA, Simonas. Illusions and Reality of Statehood. The Search for Parallels between the Lithuanian Activist Front and the Organisation of Ukrainian Nationalists. *В і с н и к Київського Національного Університету Імені Тараса Шевченка*, 2017/1 (132).
42. JAZAVITA, Simonas. Pirmosios sovietinės okupacijos dienos K. Škirpos akimis: slaptas Lietuvos diplomato vizitas į Kauną. *Kauno istorijos metraštis*, t. 16.
43. JAZAVITA, Simonas. The Position of Lithuania in the Japanese-German Relationship: Cooperation between Kazys Škirpa and Hiroshi Oshima in 1935–1939. *Darbai ir dienos*, 2017, Nr. 67.
44. KAY, Alex J. *Exploitation, Resettlement, Mass Murder: Political and Economic Planning for German Occupation Policy in the Soviet Union, 1940–1941*. New York: Berghahn Books, 2011.
45. KVIKLYS, Mečislovas. Mes tikėsime į Sovietų Rusijos gerą valią ir mūsų tautinių aspiracijų supratimą. *Lietuvos aidas*, 1939, spalio 28.
46. HILBERG, Raul. *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai*. Vilnius, 1999.
47. HILDEBRAND, Klaus. *The Third Reich*. London, 1984.
48. HÜRTER, Johannes. The German Foreign Office, the Nazi Dictatorship, and The Holocaust: a Critical Commentary on Das Amt und die Vergangenheit. *Bulletin of the German Historical Institute*, 49 [2011].

49. LAURINAVIČIUS, Česlovas. *Lietuvos valstybingumo galimybių mozaika: 1944 m. Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Vilnius, 2007.
50. *Lietuvos istorija. T. X., d. II. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
51. LONGERICH, Peter. *Heinrich Himmler*. Oxford University Press, 2008.
52. LOWER, Wendy. *Nazi Empire Building and the Holocaust in Ukraine*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2005.
53. LULEVICIUS, Vejas Gabriel. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford University Press, 2009.
54. MOORHOUSE, Roger. *Velniška sąjunga: Molotovo–Ribentropo paktas 1939–1941*. Vilnius: Alma littera, 2015.
55. NIŽNANSKY, Edvard. The discussions of Nazi Germany on the deportation of Jews in 1942 – the examples of Slovakia, Rumania and Hungary. *Historický časopis*, 2011, Vol. 59.
56. PAULOVICOVA, Nina. *Rescue of Jews in Slovak State (1939–1945). Doctoral dissertation*. University of Alberta, 2012.
57. PHAYER, Michael. *The Catholic Church and the Holocaust 1930–1965*. Indiana University Press, 2000.
58. Pramanyti gandai apie Klaipėdą. *Lietuvos aidas*, 1939, kovo 19.
59. Pulkininko Kazio Škirpos žodis rūpimais ir aktualiais klausimais. Specialus interviu „Kariui“. *Karys*, 1965, Nr. 6.
60. POLIŠENSKA, Milada. *Czechoslovak Diplomacy and the Gulag*. Central European University Press, 2015.
61. POVOŽAN, Michal. Slovakia 1939–1945: Statehood and International Recognition (de iure or de facto Statehood?). *Unisci Discussion Papers*, 2014, No 36.
62. RAŠTIKIS, Stasys. Mintys metams keičiantis. *Kardas*, Nr. 1 (325).
63. RYDER, Luke J. *Slovak Society, the Second World War, and the Search for Slovak “Stateness”*. Doctoral dissertation. Montreal Mc Gill University, 2017.
64. SKIRIUS, Juozas. Tragiškiausias XX amžiaus Lietuvos valstybei laikotarpis: 1938–1940 metai pulkininko Kazio Griniaus raštuose. *Istorija*, 2017, t. 108, Nr. 4.
65. SNIEGON, Tomas. *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. Berghan Books, 2014.
66. STASIULIS, Stanislovas. *Holokausto Lietuvoje istoriografija: tradicijos ir problemas. Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas, 2018.
67. SVARAUSKAS, Artūras. Nuo pamokslų iki partinės agitacijos. Politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Iš: *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis. T. 34*. Vilnius, 2011.
68. ŠKIRPA, Kazys. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos 1938–1940: atsiminimai ir dokumentai*. Chicago–Vilnius: AB „Vilspa“, 1996.
69. ŠKIRPA, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*. Washington: Fransiscan Fathers Press, 1973.

70. ŠKIRPA, Kazys. Už ką naciai mane areštavo. *Dirva*, 1947, vasario 6.
71. ŠKIRPA, Kazys. Paaiškinimas. Buvusio Lietuvos Ministro Berlyne Pareiškimas dėl Šmeižto Tilpusio Amerikos Spauldoje. *Dirva*, 1947, spalio 24, p. 1.
72. TAUBER, Joachim. Sprendimas dėl Europos žydų sunaikinimo. Iš: *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis*. Kaunas, 2017.
73. TAUBER, Joachim. Tarp Laisvės kovos ir masinių žudynių: 1940–1944 metų fiktyvios lietuviškos biografijos įvadas. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002 (1), 2003.
74. TRUSKA, Liudas. Paskutiniai Antano Smetonos gyvenimo metai. Iš: *Antano Smetonos 1940–1944 m. korespondencija*. Kaunas, 1999.
75. TOENSMEYER, Tatjana. *Slovak nationalism and the lessons learned from the history of the Slovak state 1939–1945*. Pranešimas skaitytas Oxfordo universitete vykusios konferencijos metu.
76. TOMASOV, Agnes. *From Generation to Generation*. The Azreali Series of Holocaust Survivor Memoirs, Second Story Press, 2010.
77. VOKIETAITIS, Algirdas. *Laisvės besiekiant. Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos indėlis į antinacinę rezistenciją*. Sud. Algirdas Vokietaitis. Chicago, 1983.
78. Vokietijos ordinas Dr. Tiso. *Lietuvos aidas*, 1939, spalio 25.
79. VAITIEKUS, Severinas. *Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antroje pusėje*. Vilnius: LGGRTC, 2017.
80. WHEATLEY, Ben. *British Intelligence and Hitler's Empire in the Soviet Union, 1941–1945*. Bloomsbury Publishing, 2017.

Kazys Škirpa's Conception of Statehood Possibilities for Lithuania and Its Comparison with Slovakia under the Rule of Jozef Tiso during the Years of the Second World War: Between Real and Unreal Alternatives

Simonas Jazavita

Vytautas Magnus University, Faculty of Humanities, Department of History, V. Putvinskio St. 23, Kaunas, Lithuania
e-mail: simonasjazavita@gmail.com

Summary

The Second World War, which broke out in 1939, essentially changed the face of the European continent. It was even before the outbreak of the war that National Socialist Germany had become

the most powerful country in Europe. After taking advantage of the tensions in neighbouring Czechoslovakia, it divided this country. Though the Czech territory was incorporated into Germany, the situation created an opportunity for the national Slovak state, which was led by President Jozef Tiso, to emerge. Formally, the state maintained its statehood, though it had no other choice but to become Germany's close ally.

After the war against Poland began, Germany tried to draw Lithuania, wishing to take back its historical capital Vilnius from Poland, to its side in a similar way. Kazys Škirpa, Lithuania's envoy in Berlin, was the greatest supporter of this close collaboration; however, the political elite chose the policy of neutrality. It did not prevent the Soviet occupation of 1940, which further strengthened Škirpa's belief that the road proposed by him was better. After becoming the leader of organized anti-Soviet resistance, he hoped that if Lithuania staged a revolt against the USSR, Germany would allow Lithuania to become a part of "New Europe" and recognize its independence. Kazys Škirpa believed that Lithuania could take a similar position to that of the Slovak state. Hence, a broader approach as to how much real Slovak sovereignty was shows what hopes were fostered by Škirpa and how Lithuania should have looked like if it was recognized by Germany in the summer of 1941. A more thorough analysis showed that Tiso and Škirpa were ideologically close – they sought to strengthen Slovak and Lithuanian nations by all possible means, took a critical approach towards national minorities, followed social conservatism, and the leader cult. The Slovak state was a nominally independent country but it had to follow Germany's will in its foreign and domestic policy; the Gestapo played an active role in this country; the Holocaust crimes were committed; it was planned to move a large population of ethnic Germans into the country. Hence, the Slovak state was part of Germany's *Lebensraum*. Meanwhile, Lithuania was considered part of the USSR; therefore, despite Škirpa's attempts to highlight Lithuania's affinity to Germany in geopolitical and ideological terms in the Lithuanian Activist Front organization created by him, Germany did not recognize Lithuania and governed it at its discretion. Hence, by putting his trust in Germany Škirpa made a grave mistake, but at the same time he was also right believing that Anglo-Saxon countries were not capable of saving Lithuania from the threat of the repeated occupation of the USSR. It symbolized the geopolitical dead-end into which Lithuania was pushed back then, whereas hundreds of thousands of Lithuanians were about to face their tragic fate.

Įteikta / Received 2019 02 07
Priimta / Accepted 2019 05 07